

А. Куляшоў

Вершы і паэмы

Выдавецтва «Народная асвета»
Мінск, 1996 г.

АД ІМ Я ПАКАЛЕННЯ

З імем Аркадзя Куляшова звязаны многія найбольш яскравыя старонкі развіцця беларускай паэзіі ваеннага і пасляваеннага часу. У яго патрыятычных вершах і паэмах з вялікай мастацкай сілай раскрыты гераізм савецкага чалавека ў барацьбе за перамогу камуністычных ідэалаў, у барацьбе за лепшую будучыню ўсяго чалавецтва.

Пачатак літаратурнай дзейнасці А. Куляшова прыпадае на канец 20-х гадоў. Большасць ранніх вершаў паэта-камсамольца напісана пад непасрэдным уражаннем тых падзей, што адбываліся ў беларускай вёсцы ў гады калектывізацыі. Лірычны герой першага паэтычнага зборніка А. Куляшова «Росквіт зямлі» (1930) усхвалявана вітае «мяцежны і радасны росквіт» роднага краю, ён шчыра ўспрымае разбурэнню старога ўкладу і зараджэнне новых, сацыялістычных форм жыцця.

Важнай падзеяй у творчай біяграфіі А. Куляшова з'явіўся пераезд у сталіцу Беларусі і вучоба на літаратурным факультэце Мінскага педагагічнага інстытута (1931—1933), куды паступіў ён пасля заканчэння Мсціслаўскага педтэхнікума. У гэты перыяд прыкметна ўзмацняецца творчая актыўнасць маладога паэта. Толькі ў адным 1932 годзе выходзяць два

яго зборнікі «Па песню, па сонца» і «Медзі дождж». У аснове зборнікаў — матыў сцверджання сацыялістычных пераўтварэнняў у беларускай вёсцы, услаўленне простых савецкіх людзей і багатага плёну іх самаадданай працы на карысць Радзімы. Паэта заханляюць з’явы, на першы погляд будзённыя, праязныя, слаба асветленыя ў тагачаснай беларускай літаратуры — праца на калгасным полі, торфараспрацоўка, лесанарыхтоўка, малацьба («Распрацоўкі», «На лесазагатоўках», «Малацьба» і інш.). Малюнкі мірнай стваральнай працы набываюць тут абагульняючы сэнс: яны раскрываюць прыгажосць савецкага чалавека, яго імкненне да новай, шчаслівай будучыні. Часам малюнкі гэтыя, надазеныя на фоне каларытнай беларускай прыроды, маюць сімвалічны сэнс. У сіняй дымцы родных прастораў паэт з радасцю вылучае характэрныя дэталі абноўленага жыцця вёскі — знаёмы, але яшчэ непрывычны для вясковага пейзажу сілуэт трактара ці малатарні, гэтых незаменных тэхнічных прылад селяніна ў барацьбе за шчасце і дабрабыт.

Радаснае ўспрыманне новага жыцця ў ранняй паэзіі А. Куляшова спалучаецца з роздумам аб гераічным шляху свайго народа ў гады рэвалюцыі і грамадзянскай вайны («За зоры, за месік, за ветравы смех», «Сібір» і інш.). Лірычны герой гэтых вершаў усведамляе, што

толькі цаной вялікіх ахвяр, мужнай барацьбой старэйшага пакалення магла быць здабыта свабода. Поўны сыноўняй удзячнасці ад імя «людзей новага прызыву» ён выказвае гатоўнасць да новых гераічных подзвігаў. Вострая надзённасць і грамадзянская змястоўнасць тэматыкі, свежасць і самабытнасць паэтычных інтанацый — усё гэта лепшыя рысы ранніх вершаў А. Куляшова, якія ў пэўнай ступені вызначылі далейшы напрамак творчага развіцця маладога пісьменніка.

Пачынаючы з сярэдзіны 30-х гадоў паралельна з гераіка-патрыятычнай тэмай («Песня аб разведчыках», «Баранаў Васіль») у паэзіі А. Куляшова ўсё большае месца займае тома маральнай прыгажосці чалавека, паглыбленае раскрыццё духоўнага аблічча маладога чалавека. Гэта найбольш поўна выявілася ў паэме «У зялёнай дуброве» (1938—1939) і асабліва ў апошнім перадавенным лірычным цыкле «Юнацкі свет», прысвечаным шыццю савецкай моладзі. Тут многа хваляючых сустрэч з сябрамі дзяцінства, рамантычных успамінаў аб дружбе, першым каханні... Побач з інтымнымі перажываннямі і настроямі героя цыкла «Юнацкі свет» уласцівы і роздум аб сэнсе жыцця, аб сваім грамадзянскім прызванні і адказнасці перад народам.

Найбольш поўна жыццёвыя і эстэтычныя прынцыпы куляшоўскага героя гэтай пары праяўляюцца ў вершы «Мая Бесядзь» (1940). Выкарыстоўваючы вядомы фальклорна-казачны матыў аб «няшчаснай кані», паэт выкрывае паразітычную сутнасць «аматараў лёгкае славы», якія, падобна «праклятай» птушцы, імкнуцца жыць за кошт іншых. Ён славіць працоўны энтузіязм савецкага чалавека, яго актыўнасць і самаадданасць на карысць усяго грамадства:

Бо прагай да працы ахоплены часта я,
І сэрца абпалена смагай радка,
Во жыць не магу,
Як каня няшчасная,
Кропляй дажджу з лесавога лістка.

Паэзія Л. Куляшова апошніх перадваенных гадоў («Ранак», «Стаіць на ўзлессі дом», «Першамайская араторыя») прасякнута трывожнымі прадчуваннямі набліжэння грозных надзей, духам самаахвярнасці і гатоўнасці да подзвігу ў імя любімай Радзімы. У паэме «Хлопцы апошняй вайны» (1940) паэт выкрывае злачынныя намеры падпальчыкаў новай вайны, услаўляе веліч і гуманістычную сутнасць камуністычных ідэй, якія нясуць усяму свету шчасце і свабоду. Адсюль лірычная ўсхваляванасць і

публіцыстычная страснасць паэмы, імкненне надаць патрыятычным адчуванням героя шырокі лірыка-філасофскі змест:

Гіне вораг, яснеюць абрысы наступных гадоў.
Як мы любім яго, новы дзень камунізма,
Што прыйдзе,
Дарагія юнацкія дні
Мы да рэшты яму аддалі...

Цыкл «Юнацкі свет», паэмы «У зялёнай дуброве», «Хлопцы апошняй вайны» — этапныя творы А. Куляшова. Яны сведчаць, што творчасць паэта набыла ўжо свае асноўныя якасныя рысы і вызначаецца значнасцю ідэй, высокім узроўнем мастацкай культуры. Усё гэта і абумовіла далейшыя творчыя поспехі таленавітага паэта ў вогненныя гады Вялікай Айчыннай вайны.

Як і многія беларускія пісьменнікі, А. Куляшоў у першыя дні вайны ўступае ў рады Чырвонай Арміі і пасля сканчэння вайна-палітычнага вучылішча працуе карэспандэнтам армейскай газеты «Знамя Советов». У цяжкіх франтавых умовах восенню 1942 года ён стварае паэму «Сцяг брыгады» — адзін з першых і найбольш выдатных твораў беларускай паэзіі часоў вайны.

Паэма напісана ў форме паэтычнага дзённіка сцяганосца Алеся Рыбкі, які, разам з камісарам Зарудным выратаўвае брыгадны сцяг — свяшчэнную рэліквію вайскавай славы. Падзеі, апісаныя ў паэме, адносяцца да пачатковага і найбольш цяжкага этапу вайны — лета і восені 1941 года. Тут пераважаюць трагічныя малюнкi і настроі. Рыбка вымушан пакінуць родны горад і сям'ю, у гераічнай бітве амаль поўнасцю гіне акружаная ворагам артылерыйская брыгада, цяжка паранены камісар Зарудны. Становішча ўскладняецца яшчэ і тым, што трэці ўдзельнік выхаду з акружэння наводчык Мікіта Ворчык, паддаўшыся панічным чуткам, кідае таварышаў і спрабуе ратавацца ганебным бегствам. Але дарэмныя спробы Ворчыка знайсці «цішыню і спакой» над страхой бацькоўскай хаты. Дома ён застае толькі перадсмяротную запіску жонкі, якая просіць мужа адпомсціць лютаму ворагу. Раскаянне прыходзіць запозна. За здраду Ворчык расстраляны — такі жорсткі, але справядлівы закон вайны.

Мужна пераадольваючы цяжкасці, героі твора працягваюць свой шлях на Усход, да сваіх, яны ўсюды адчуваюць падтрымку і, спагаду савецкіх людзей.

Вобраз нескаронага беларускага народа выступае той непераможнай сілай, якая

падтрымлівае воінаў у самых цяжкіх моманты. Адносіны простых савецкіх людзей да сваіх салдат прасякнуты глыбокай любоўю і шчырасцю. Як пароль непарушнага адзінства арміі і народа ў цяжкіх умовах адступлення і варожай акупацыі, гучыць гордае слова «таварыш». Менавіта гэтым дарагім і шчырым словам сустракаюць савецкіх воінаў у хаце лесніка, тут аказваюць ім неабходную дапамогу і маральную падтрымку. Ідэя вернасці савецкаму ладу жыцця надзвычай яскрава праяўляецца і ў сцэне «вяселля» старасты Мядзведскага. Уся вёска, як адзін чалавек, байкатуе гэтую значынную цырымонію нямецкага паслугача. Як адказ на справядлівы прысуд камісара Заруднага, з натоўпу аднавяскоўцаў грывіць смяротны стрэл у здрадніка...

Вобраз змагарнай Беларусі лаканічна і разам з тым шматзначна вырысоўваецца ў сцэне сустрэчы воінаў з беларускімі партызанамі, што «гавораць употай з Масквою». «Голас Масквы» ўспрымаецца тут як сімвал той еднасці і брацкай салідарнасці ўсіх народаў Савецкага Саюза, якія з'явіліся адной з асноўных маральна-палітычных перадумоў нашай гістарычнай перамогі.

Асвятленне ваенных надзей у паэме «Сцяг брыгады» спалучаецца з накізам глыбокіх унутраных перажыванняў простага савецкага

чалавека, што здзівіў свет сваім гераізмам і адданасцю сацыялістычнай Радзіме. Гэты матыў сцверджання духоўнай сілы і прыгажосці асаблівае гучанне набывае ў пранікнёных лірыка-філасофскіх адступленнях, у шматлікіх масавых сцэнах і эпізодах. Вось момант развітання Рыбкі з апусцелым домам. У праचулых зваротах і маналогам «адухоўленых» рэчаў — лялькі, каня і іншых прадметаў дзіцячай гульні — гучыць горкі напамін аб трагічным лёсе тысяч дзяцей, вымушаных блукаць па цяжкіх шляхах вайны. Боль расстання з роднымі і блізкімі нараджае ў душы героя палымяны пратэст супраць цёмных сіл руйнавання і вайны:

Я хачу, каб вякі
Чорных асаў спалілі праклёнам,
Каб сцалілі забойцу таго,
Яго сына і ўнука,
Хто з-пад крылля свайго
Бомбу першую кінуў на брук наш.
Хай загіне ўвесь род
І таго, хто апошнюю кіне,
Хай загіне ўвесь род, увесь зброд,
У пакутах загіне!

Бязмежная нянавісць да ворага ўзмацняе ў свядомасці героя волю да барацьбы і

заканмерна перарастае ў прысягу вернасці бацькаўшчыне-Беларусі:

Я табе абяцаю і попелам родным клянуся,
Што з дарогі ўначы не саб'юся,
Вярнуся, вярнуся!..

Важную ролю ў мастацкім асвятленні падзей у паэме адыгрывае пейзаж. Малюнкi роднай беларускай прыроды лаканічныя, але яскравыя і эмацыянальна насычаныя, яны садзейнічаюць раскрыццю асноўнай патрыятычнай і да і твора. Так, безназоўны лясны ручай «выводзіць» воінаў з акружэння, «хавае» іх ад варожага «нямецкага вока», нарэшце, «прыводзіць» да хаты лесніка, дзе савецкія воіны знаходзяць часовы прытулак. Гэтая з'яднанасць чалавека з прыродай сімвалізуе глыбіню патрыятычных пачуццяў савецкіх людзей, якія ўсёй сваёй працоўнай дзейнасцю і жыццём непарыўна звязаны з роднай зямлёй. Прыёмы ўвасаблення, адухатварэння прыроды, характар сімвалікі ў паэме А. Куляшова непасрэдна звязаны з фальклорнымі традыцыямі. Уплыў гэты асабліва выразна адчуваецца ў заключным раздзеле «Бывайце здаровы, звароту чакайце!..», пабудаваным на рытмічнай аснове папулярнай беларускай песні:

«Бывайце здаровы»:
Хоць я з барадою
І ў гэткім адзенні,
А толькі былое
Не ўмёрла суменне,
Хоць пальцы грубымі
І сталі,— не ўмёрла,
Душыць буду імі
Варожае горла.
Лістамі, дубровы,
Мой след замятайце!
Бывайце здаровы,
Звароту чакайце!

Паэма «Сцяг брыгады» гучыць аптыміс-
тычна: ва ўсім яе вобразна-інтанацыйным ладзе
чуцен подых вялікай перамогі. Вестуном гэтай
перамогі ў «Эпілогу» з'яўляецца адноўленая
брыгада, якая на чале з Зарудным над сваім
выпрабаваным у баях сцягам займае зыходныя
пазіцыі для штурму ворага.

Паэма А. Куляшова атрымала шырокае
прызнанне не толькі ў Беларусі, але і далёка за
яе межамі. Разам з іншымі выдатнымі творамі
аб гераізме савецкага народа яна і сёння хвалюе
чытача, даносіць да нас суровы подых
гістарычных падзей.

Шырокай папулярнасцю ў гады вайны
карысталіся балады А. Куляшова. У іх ярка
выявіліся некаторыя характэрныя асаблівасці

творчасці паэта — рамантычнае ўспрыманне
падзей, імкненне раскрыць характар героя ў
найбольш драматычныя і напружаныя моманты
яго жыцця. У аснове балад А. Куляшова не
прыватныя ці бытавыя сутыкненні, як гэта
звычайна бывае ў фальклорных ці рамантычных
творах аналагічнага жанру, а вострая барацьба
дзвюх супрацьлеглых сацыяльна-ідэалагічных
сіл — сацыялізма і фашызму. Маральная
перавага савецкіх людзей выяўляецца тут у
трагічных абставінах. У імя сваіх высакародных
душэўных перакананняў гіне юнак-камсамалец
(«Камсамольскі білет»), цаной жыцця аплачвае
зварот сына з фронту старая маці. («Маці»),
гордым і нязломным застаецца мужны
партызанскі камандзір Мінай, дзеці якога гінуць
у фашысцкім засценку («Балада аб чатырох
зложніках»), Звярынай лютасці ворага
супрацьпастаўлена высакароднасць душы
савецкага чалавека, труслівай подласці і
жорсткасці — мужнасць і самаахвярнасць,
бандыцкай маралі гвалту і прымусу —
невывучаная вера ў перамогу добра і
справядлівасці. Прасякнутыя патрыятычным
пафасам балады А. Куляшова трацяць
традыцыйную для гэтага жанру бытавую
накіраванасць і на сваіх ідэйна мастацкіх
якасцях набліжаюцца да гераічнага эпаса. У
той жа час А. Куляшоў захоўвае такія

характэрныя асаблівасці баладнага жанру, як імклінасць і драматызм дзеяння, лаканізм і манументальнасць у абмалёўцы вобраза, вастрыня дыялогу, усхваляванасць паэтычных інтанацый.

Блізкім па Духу да гераічных балад ваеннага часу з'яўляецца верш А. Куляшова «Над брацкай магілай». Трагічны малюнак пахавання загінуўшых салдат-беларусаў сімвалізуе брацкую еднасць усіх савецкіх народаў у барацьбе супраць фашысцкай навалы. Ён напоўнены найглыбейшымі гуманістычнымі пачуццямі, палкім асуджэннем захопніцкіх войнаў наогул. Фальклорны матыў «зямелькі-талісмана» перарастае ва ўзнёслы апафеоз Радзіме, у прысягу вернасці і адданасці вызваленчай барацьбе:

Беларусь мая родная,
як жа я рвуся яшчэ раз
Пеша ўсю цябе змераць,
увесь і чабор твой, і верас!..
Сэрца просіць шляхоў,
Што цяжкім маім богам над сілу;
Наглытацца хачу туманоў,
Твайго ветру і пылу;
Наглытацца хачу за сябе і за тых,
Што не ўстануць з нябыту;
Вочы просяць нябёсаў тваіх,
Ім твайго не хапае блакіту.

Мы сяброў засьпяем зямлёй —
Ленінградцы, татары, узбекі,
Мы клянёмся варожай крывёй
Напаць беларускія рэкі.

Своеасаблівае мастацкае адлюстраванне надзеі вайны знайшлі ў паэме «Прыгоды цымбал» (1944). Пераклікаючыся з паэмай «Сцяг брыгады», яна развівае намечаны там матыў абяздоленага дзяцінства і сваім агульным патрыятычным пафасам сцвярджае непераможнасць народа, выкрывае нікчэмную сутнасць прыстасавальніцтва і маральнай няўстойлівасці.

Парадэльна з гэтым праз усю ідэйна-вобразную тканіну твора праходзіць думка аб неадольнасці народнага мастацтва, якое, будучы духоўнай скарбніцай народа, з'яўляецца дзейным сродкам ідэалагічнай барацьбы. Сімвалічныя сцэны (вандраванні цымбалаў «па небе», выратаванне дзяцей, сустрэча з партызанам Кузьмой і інш.) чаргуюцца з бытавымі і рэалістычнымі малюнкамі, што прыдае паэме' фальклорна-рамантычны каларыт. У рытміцы верша, выключна разнастайнай і багатай, адчуваюцца мілагучныя пералівы народных беларускіх песень. Вершы і паэмы А. Куляшова ваеннага часу яскрава адлюстравалі адзін з найбольш гераічных і

адказных этапаў у гісторыі савецкага народа. Яны і сёння выхоўваюць нашых людзей у духу любові і адданасці савецкай Радзіме, натхняюць на новыя подзвігі ў імя шчасця і міру на зямлі.

Пачуццём патрыятычнай гордасці за сваю Радзіму, радасцю вялікіх перамог аваяны творы А. Куляшова, напісаныя пасля звароту ў вызваленую Беларусь (1944). Вядучае месца ў іх належыць вобразу сучасніка, які прайшоў праз усе выпрабаванні вайны, але захаваў у сваім сэрцы глыбокую любоў да жывячых і чалавека, Прагу мірнай працы. Жывячывы шлях героя акрылены рамантыкай подзвігу, пачуццём споўненага грамадзянскага абавязку:

Свіст кулі чуў я на вайне,
Штык не здымаў з вінтоўкі.
Там, нібы з жорава, з мяне
Ляцела пер'е толькі.

Дзе не праехаць, не прайсці —
Я поўз, я лез, упарты.
Я не шкадую! Дзесяці
Нябітых біты варты.
(«Крыльы».)

Духовныя інтарэсы героя пасляваенных вершаў А. Куляшова не абмяжоўваюцца толькі роздумам аб «пройздзеных шляхах». Як змагар за перадавыя камуністычныя ідэалы, ён уважліва

сочыць за міжнароднымі падзеямі. І гэта не толькі права, здабытае ім на палях нядаўняй бітвы, але і маральны абавязак перад тымі, хто цаной уласнага жыцця аплаціў шчасце міру і перамогі.

Барацьба «за мір і шчасце для людзей» становіцца вядучай тэмай многіх пасляваенных твораў А. Куляшова («Слова да Аб'яднаных Нацый», «Простыя людзі» і інш.). Перспектывы гэтай барацьбы, яе поспехі звязваюцца паэтам з гістарычным вопытам свайго народа, які ў Кастрычніку 1917 года расшчапіў «атам старога свету», з вопытам нядаўняй барацьбы а фашызмам, нарэшце, з магутнай рэвалюцыйнай энергіяй саміх народных мас:

Імкнуцца да лепшай долі
Вызвалення мільёны,
Энергіі ў іх даволі
Да працы, да абароны.

Не выстаець бомбе ў змаганні
З сям'ёю братэрскай, згоднай.
Што значыць яна ў параўнанні
З вялікаю сілай народнай?!

(«Слова да Аб'яднаных Нацый».)

Характэрнай асаблівасцю патрыятычнай лірыкі А. Куляшова 40-х гадоў з'яўляецца ўзмацненне аратарскіх, публіцыстычных

інтанацый. Многія з вершаў гэтага часу па свайму жанру набліжаюцца да паэтычнай араторыі.

Духам творчасці і працоўнага ўздыху прасякнуты творы А. Куляшова, прысвечаныя аднаўленню разбуранай вайной гаспадаркі, мірнаму жыццю савецкіх людзей («Дом», «Чмель», «Колас» і інш.). Праз падзеі вясковага жыцця ў паэме «Новае рэчышча» (1948) пісьменнік імкнецца паказаць рост свядомасці савецкага чалавека, зараджэнне новых, камуністычных адносін да працы і калектыву. Асаблівай сілы дасягае тут грамадзянскі, патрыятычны пафас. У шматлікіх лірычных адступленнях паэт славіць магутны поступ камуністычных ідэй, славіць перадавых людзей часу — камуністаў, іх згуртаванасць і бескарысную дружбу.

Вялікі грамадскі водгук у пасляваенныя гады атрымаў верш А. Куляшова «Камуністы» (1948), напісаны да 100-годдзя «Маніфеста Камуністычнай партыі». Гераічны шлях «векапомных камунараў» параўноўваецца з імклівым арліным палётам, які натхняе на новыя подзвігі. Ідэі камунізма глыбока пранікаюць у свядомасць героя, становяцца яго ўнутраным душэўным пафасам, абуджаюць жаданне аддаць усе сілы справе рэвалюцыйнай барацьбы:

Так і я аддам, як спадчыну, дазвання,
Барацьбы агонь, што ў сэрцы берагу.
Камуністы!.. Гэты заклік да змагання
Вымаўляць без хвалявання не магу.

Гэтым словам, гэтым імем самым чыстым
Самых блізкіх мне я клічу не адзін,
Я хачу, каб называўся камуністам
Родны сын мой, а таксама сынаў сын.

Гераіка рэвалюцыйнай барацьбы, рамантыка подзвігу з'яўляюцца вядучым матывам творчасці А. Куляшова ў 50-я гады. У вершах і паэмах гэтага перыяду паэт паказвае фарміраванне характару савецкага чалавека ў бурлівыя даваенныя гады. Менавіта тады ў вострай класавай барацьбе складваліся асноўныя якасці маральнага вобліку таго пакалення, якое з гонарам вынесла выпрабаванні апошняй вайны. Прадстаўнік гэтага пакалення— галоўны герой паэмы «Толькі ўперад» (1950), пабудаванай у форме лірычных успамінаў і роздуму аб пары далёкага юнацтва, аб сябрах, аб першым неразделеным каханні... Аднак аўтар не абмяжоўваецца толькі мінулым. У шматлікіх сцэнах і эпізодах, ва ўсхваляваных лірычных адступленнях ён імкнецца разгарнуць перад чытачом каларытную панараму

пасляваеннага жыцця, узняцця да асэнсавання актуальных грамадскіх падзей.

Па свайму духоўнаму складу герой паэмы Алесь надзвычай блізка сучаснаму пакаленню савецкай моладзі. Узбагачаны жыццёвым вопытам, ён імкнецца перадаць слаўныя баявыя традыцыі 30-х гадоў маладому пакаленню, заклікае да новых перамог і творчых здзяйсненняў:

І сягоння вядзе нас
Наперад ізноў
Прага працы, любоў,
Наша юная кроў.

Пакаленне, з якім
Вырасталі мы ўсе,
Сёння ў свеце
Галоўную службу нясе.

Шмат яшчэ перашкод
І нягод на пуці,
Трэба ўперад ісці,
Толькі ўперад ісці.

Імкненнем перадаць «эстафету пакаленняў» прасякнута і апошняя паэма А. Куляшова «Грозная пушча» (1950). Яна прысвечана тэме ўз'яднання беларускага народа ў адзінай сацыялістычнай дзяржаве. Героіка

рэвалюцыйнай барацьбы ва ўмовах Заходняй Беларусі спалучаецца з рамантыкай юнацтва і непасрэдна звязваецца са шляхамі фарміравання тых патрыятычных рыс характару, якія бліскуча праявіліся ў незабыўныя гады Айчыннай вайны. У гэтым сэнсе «Грозная пушча», як паэтычная хроніка 30-х гадоў, пераклікаецца з творчасцю А. Куляшова ваеннай пары.

Гісторыя своеасаблівых «блуканняў на пакутах» герояў твора ва ўмовах беларускай акупацыі, іх самаадданая барацьба ў радах народных паўстанцаў, гартаванне волі і характару падаюцца на шырокім грамадска-палітычным фоне. Бунт парабкаў у маёнтку пана Даўбніцкага, барацьба партызанскага атрада Будзёнаўца, подзвіг Цімоха Прыгароўскага (знішчэнне правакатара на судзе), нарэшце, магутнае яднанне прагрэсіўных сіл даваеннай Польшчы ў абарону асуджанага на смерць народнага героя — усё гэта яскравыя і шматзначныя праявы вызваленчай барацьбы. За імі выразна адчуваецца нарастанне рэвалюцыйна-вызваленчых настрояў мае не толькі ў Заходняй Беларусі, але і ва ўсіх прыгнечаных капіталам краінах. Паэт адкрыта выступае супраць граніцы, «што свет раздзяляе», ён славіць дружбу і братэрства паміж усімі свабодалюбівымі народамі!

Паэма «Грозная пушча» захапляе сваёй жыццёвай змястоўнасцю, глыбокім гуманізмам, уменнем аўтара пранікнуць у складаны свет чалавечых пачуццяў і настраў. Яна прасякнута верай у шчаслівую будучыню ўсяго чалавецтва, у перамогу добра і справядлівасці:

Прыйдзе час дарагі, прыйдзе дзень той, калі
Людзі згоняць з планеты пракляцце начы.

Верны друг, дружбы плуг, для добра аручы,
На свабоднай, вялікай сваёй паласе
Заарэ межы ўсе, заарэ межы усе!

Уменне асэнсаваць з'явы гістарычнага мінулага і звязаць іх з сучаснасцю сведчыць аб няспынным узбагачэнні таленту паэта, аб неслабеючым росце яго творчай актыўнасці.

Імкненне да паглыбленага асэнсавання актуальных з'яў рэчаіснасці характэрна для лірыкі А. Куляшова апошніх гадоў. У цыкле вершаў, аб'яднаных агульнай назвай «Новая кніга», знайшлі адлюстраванне розныя пачуцці і настроі нашага сучасніка — актыўнага ўдзельніка вялікіх гістарычных працэсаў у пасляваенным жыцці. Праз увесь цыкл праходзіць ідэя вернасці сацыялістычнай Радзіме, ідэя самаадданага служэння камунізму, які асвятляе ўсім народам шлях да шчасця і

міру. Роздумы паэта напоўнены пачуццём адказнасці перад гісторыяй, перад будучымі пакаленнямі:

Вось чаму сёння,
у мірны наш дзень, пасля бою,
Рад я за песню,
што высталя ў барацьбе,
Але найбольш, мой патомак,
я рад за другое —
Рад, што жыццё
здабылі мы сабе і табе.
Песня мая
не красуняю-кветкай з паляны,
Песня мая пехацінцам
увойдзе у твой дом
Ты ёй даруй
і глыбокія шрамы, і раны,
Знай, што і ім ты
сваім абавязан жыццём.
(«Размова з патомкам».)

Паэта моцна хвалююць актуальныя падзеі міжнароднага жыцця, у першую чаргу праблема захавання міру. Менавіта тут найбольш востра праяўляюцца вядучыя супярэчнасці нашай эпохі — эпохі бліскучых дасягненняў чалавечага розуму, з аднаго боку, і пагрозы атамнай вайны і ўсеагульнага знішчэння — з другога («Пра Марс», «Не

старадаўні бард, але ўсё роўна...», «Я хаце абавязаны прапіскаю» і інш.).

Аднак пануючым настроем лірыкі паэта па-ранейшаму застаецца аптымізм, вера ў творчы геній чалавека, якому ненавісна ванна і знішчэнне. Гэтая прагрэсіўная гуманістычная ідэя непераможнасці сіл міру і сацыялізма ў паэзіі А. Куляшова перарастае ў сцверджанне вечнасці і неадольнасці самога жыцця.

Паэт адмаўляе ўсемагутнасць часу і ўслаўляе мэтанакіраванасць і творчую сілу чалавека:

Ты згасіш сонца, час, але не згіне
Наш род людскі — каманда карабля,—
Ён мачтавыя сосны не пакіне,
Пакуль ім будзе палубай зямля.

Ні сковыт сцюж, ні жах абледзянення
Не знішчыць іх, не замяце іх след —
Забраўшы ў тлум памершых дрэў насенне,
Мы пад зямлёй надземны створым свет.

Зямлю з арбіты зрушыць наша сіла
У паядынку з чорным небыццём —
Мы паляцім, натхнёныя жыццём,
На пошукі нябеснага свяціла.

Яго святлом растопім вечны лёд
І разняволім рэкі на планеце,
Зямлю засеём, сцвердзіўшы ў сусвеце

Зноў розум свой на мільярдны год.

(«Ты згасіш сонца, час, але не згіне...»)

Характэрнай асаблівасцю філасофскай лірыкі А. Куляшова з'яўляецца і тое, што шляхі далейшага развіцця чалавецтва, яго поспехі і дасягненні ў будучым непарыўна звязваюцца з гістарычным вопытам савецкага народа ў будаўніцтве новага жыцця. Пафасам барацьбы за перамогу «жыцця без войнаў, рабства і багоў» прасякнуты многія вершы «Новай кнігі» («Сама зямля не вечна — час даводзіць», «Сцвярджае час: заўжды жыццю на змену», «Маёй рукой пасаджанай бярозе»).

Значнае месца ў паэзіі А. Куляшова апошніх гадоў займаюць вершы, звязаныя з творчымі пытаннямі («Ёсць у паэта свой аблог цалінны», «Стаю і з пачуццём неўтаймаваным», «Таварыш соснам, караедам вораг» і інш.). Усведамленне вялікай адказнасці, гонар за сваю творчую працу, жаданне аддаць усе сілы народу — зыходныя эстэтычныя прынцыпы пісьменніка-патрыёта:

Ёсць у паэта свой аблог цалінны,
Някрануты прастор для баразён,
Дзе ён працуе з першае хвіліны
І да апошніх вечаровых дзён;

Ёсць думак прагавітае насенне,
У жменю назбіранае з дарог,
Што спелага чакае ўвасаблення,
Заліўшы хваляй жытняю аблог...

(«Ёсць у паэта свой аблог цалінны».)

Вершы «Новай кнігі» вызначаюцца высокім паэтычным майстэрствам. Глыбокая філасофская змястоўнасць і пластычная выразнасць паэтычных вобразаў спалучаюцца з лірычнай энергіяй і багаццем інтанацый. Заўважаецца павышаная ўвага паэта да музыкальнасці верша, кампазіцыйнай стройнасці і адшліфаванасці рытмікі. Усё гэта сведчыць аб новым уздыме самабытнага таленту паэта.

Рамантычна ўзнёслая і натхнёная паэзія Л. Куляшова ўслаўляе гістарычны шлях Савецкай краіны, выходзяю моладзь у духу вернасці і адданасці Радзіме і з'яўляецца ўзорам патрыятычнага служэння народу.

М. Грынчык

ВЕРШЫ

ВОБЛАКА

Уткнуўшы ў бераг вудзільню,
Я вуджу раніцою.
А воблака? Плыве яно
І небам і на дою.

Нарэшце клянула разок —
І рыбка немалая! —
З пяром гусіным паплавок
Пад воблака нырае.

Стаіў дыханне. Цішыня,..
Убок рукой умелай
Я надсякаю галаўня,
Цягну з хмарынкi белай.

Вада ў кругах, вада ў кругах,
І неба ў ёй не тое...
А воблака? Яно ў руках
Трапечацца жывое.

1937—1939 гг.

* * *

Плыла, цалавалася хмара з зямлёй,
Аж жнеі сярпы пакідалі,
Бо ўгледзелі ўжо, як збягаюць па ёй
Маланкі
На жытнія далі.

Таму што нясе яна мёд для пчалы
І робіць дарогу лягчэйшай,
Ўсе рэкі прыцягваць яе пачалі,
І хмара плыве да шырэйшай.

Сябе яна хоча ў тым люстры пазнаць,
Прыціхла,
На цыпачкі стала,
Глядзіць з вышыні ў пацямнеўшую гладзь,
Глядзіць,
Толькі плошчы ёй мала.

Зноў хмара злуецца, зноў, мусіць, з тугі
Кідае свае бліскавіцы,
Рассунуць хацела б яна берагі,
Хацела б
Краямі ўмясціцца.

І не ўпершыню з непакоем былым
Удаль адплывае без згадкі.
А следам за ёй,

Як за лесам сваім,
Спяшаюцца воблакаў статкі.

Глядзяцца, адбітыя ў завадзяў шкле,
З нябёс у люстраную плошчу,
Красу сваю бачаць, блакіт свой.
Але
Я воблакам тым не зайздросчу.

Хачу неспакойнаю хмарай грымець,
Маланкамі ўвесь апавіты,
Каб цяжка адразу было зразумець
Ці вокам акінуць, які ты.

Спакою не ведаць ні ноччу, ні днём
І но прыставаць у знямозе,
Вялікай любові дажджом
І агнём
Зямлю цалаваць па дарозе.

1940 г.

МАЯ БЕСЯДЗЬ

Кажуць, што рэкі птушкамі створаны —
Такімі маленькімі на першы нагляд,—
Капалі і ў дзюбах адносілі ў бор яны
Мяшэчкі з зямлёй
І ляцелі назад.

А каня гуляла ды мыла іх здэкамі,
І птушкі паслалі ёй вечны праклён,
Таму і лятае яна над рэкамі
І просіць піць
Аж да сённяшніх дзён.

Канаючы ўлетку штодня на спякоце,
Той рэдкаю кропляй яна існуе,
Што хмарка, дажджом прашумеўшы
ў лістоце,
З нябёсаў часамі пашле для яе.

Я ўпарты, не кіну пачатае справы,
Каменне крышу,
Разграбаю пяскі,
Па д кпіны аматараў лёгкае славы,
Капаю рэчышча ўласнай ракі.

З надзеяй гляджу на крыніцу спатканую,
Хачу, каб яна разлілася ракой...
Не Волгай магутнай,

Но нават Камаю,
Хоць Бесяддзю, што на радзіме маёй.

Бо прагай да працы ахоплены часта я,
І сэрца абпалена смагай радка,
Бо жыць не магу,
Як каня няшчасная,
Кропляй дажджу з лесавога лістка.

1940 г.

НАД БРАЦКАЙ МАГІЛАЙ

Ёсць над Стараю Русаю
руская вёска Лажыны.
Там, нібы ў Беларусі,
і вербы растуць і рабіны.
Там жаўцеюць
Прыгожыя
Краскі
За вёскай у лузе,
Там ржавеюць
Варожыя
Каскі,
Нібы ў Беларусі.
Там магіла ёсць брацкая ў лузе
за вёскай Лажыны,
Там хлопцы беларускія
чэсна галовы злажылі.
Мы без слёз іх хаваем,
Памятаем
Пра свой абавязак,
Нашы слёзы саромяцца
мужных вінтовак і касак.
Мы не плачам, хоць знаем,
не проста салдацкія косці
Засыпаем мы жвірам халодным,
а большае штосьці...
Засыпаем мы твары
з вачамі і вуснамі тымі,

На якіх пацалункі
дзяцей і жанок не астылі.
Жвірам сыплем на рукі,
якія дзяцей тых насілі,
Жвірам сыплем на ногі,
якія паўсвета схадзілі.
Ногі просяцца ўстаць,
яны стомы ў дарозе не чулі,
Ды ўвагналі. ў магілу
Іх сілу
Варожыя кулі.
Рукі хочуць яшчэ
да грудзей прытуліць сваіх сірат,
Ды з варожае ласкі паганай
дол цесны ім вырыт.
Хоць прымае іх гэта зямля,
як сыноў сваіх, шчыра,
Але просяць іх вочы
хоць жменьку палескага жвіру.
Толькі дзе яго ўзяць?
Як яны: Беларусь пакідалі,
У дарогу з сабою
Мяшэчкаў з зямлёю
Не бралі.
Што ім жменька зямлі той?
Ты ўся ім патрэбна, радзіма,
А у дарожным мяшэчку
ўмясціць цябе ўсю немагчыма.
Паспрабуй у дарогу забраць

тыя пожны, палі і крыніцы,
Тыя пушчы, што могуць
хіба толькі ў сэрцы ўмясціцца.
Беларусь мая родная,
як жа я рвуся яшчэ раз
Пеню ўсю цябе змераць,
увесь і чабор твой, і верас!..
Сэрца просіць шляхоў,
Што цяжкім маім ботам над сілу;
Наглытацца хачу туманоў,
Твайго ветру і пылу;
Наглытацца хачу за сябе і за тых,
Што не ўстануць з нябыту;
Вочы просяць нябёсаў тваіх,
Ім твайго не хапае блакіту.
Мы сяброў засыпаем зямлёй —
Ленінградцы, татары, узбекі,
Мы клянёмся варожай крывёй
Напаць беларускія рэкі.
Мы салют аддаём, .
памятаючы свой абавязак,
І не плачам, бо слёзы
суровых саромяцца касак.

1942 г.

БАЛАДА АБ ЧАТЫРОХ ЗАЛОЖНІКАХ

Іх вядуць па жытняй сцяжынцы.
Чатырох.
Пад канвоем.
З дому.
Чатырнаццаць старэйшай дзяўчынцы,
Тры гады хлапчуку малому.
Разам з імі ў падвал халодны
Гоняць цётку — сястру Мінаю,
А Мінаю — гэта бацька іх родны,
Бацька родны,
Мсціўца народны.
Піша вораг аб ім у газетах,
Аб чырвонай
Брыгадзе ягонаю,
Па усіх
Былых сельсаветах
Клеяць новы
Загад суровы.
Са слупоў, са сцен, аканіцаў
Пагражаюць Мінаю загадам:
Ён павінен скарыцца,
З'явіцца,
Здацца ў рукі фашысцкім уладам.
І вісіць той загад друкаваны
На Мінаевай хаце і клеці;
А не з'явіцца — расстраляны
Будуць заўтра заложнікі —
Дзеці...

У чаканні смяротнага часу
У падвале дзеці Міная.
З імі цётка іх родная разам,
Ёй таксама расстрэл пагражае.
— А чаму нас вартуюць салдаты? —
Знаць маленькаму хлопчыку трэба.
А чаму не пускаюць з-за кратаў,
За якімі і сонца, і неба?
А ці скоро нас вызваліць татка?
— Скоро,— цётка гаворыць малому,
Татка прыйдзе і ўсім нам, дзіятка,
Волю дасць, і мы пойдзем дадому.
— А чаму не прыходзіць ён?
Сыну
Цяжка ўсё растлумачыць адразу.
— Спі, засні,— суцяшае жанчына
У чаканні смяротнага часу.
Цётка дзецям, уклаўшы малога,
Кажэ праўду пра лс іх суровы.
Не павінен ведаць нічога
Толькі меншы — сын трохгадовы.
— Вы нічога яму не кажьце,—
Навучае
Дзяцей Міная.
Сын у сне гаворыць аб жыцце,
Па якому
Пойдзе дадому.
У астрожнай
Трывожнай
Цішы

Сняцца краты меншаму сыну:
— Тут і мокрыя сцены,
І мышы...
Татка, татка... забыў нас... пакінуў.
— Спі, засні,— суцяшае кабета,—
Спі, сыноч, не твая гэта справа.
Спі, наш татка не прыйдзе,
На гэта
Ён не мае бацькоўскага права.
Ноч праходзіць,
Сонца ўзьходзіць,
Заспявалі жаўранкі ў полі.
Іх выводзяць салдаты
За краты.
Хлопчык рад і сонцу, і волі.
Іх салдат
Да сцяны прыстаўляе.
Цэліць кат
У льяняныя галовы,
Пачынае
З сына Міная.
Стрэл.
Упаў хлапчук трохгадовы...
Кат ізноў пісталет узнімае...
На сцяне — заложнікаў цені...
Вось і ўсё.
Перад бацькам Мінаем
Станьце ўсе бацькі на калені!
1942 г.

КАМ САМ ОЛЬСКІ БІЛЕТ

Цвёрда трымаўся юнак на дапросе
Тоячы словы і думкі свае.
Вораг-жандар дакурыў папяросу
І камсамольскі білет аддае.

— Вось і білет твой,— сказаў ён ласкава,—
І ад яго на вачах у людзей
Ты адцурайся; выгодная справа:
Жыць застанешся,— жыццё даражэй.

Што ў ім карыснага? Кніжка, не болей.
Кніжку спалі, і размовам канец!
— Не, не спалю! — адказаў камсамалец,—
Хай лепей сэрца мне спаліць свінец!

— Ты не згаджаешся? Вельмі шкадую.
Кінь свой білет у палонку тады.
— Не, я не кіну ў ваду ледзяную,
Сам лепш зайдуся ад лютай вады.

— Добра, хай будзе па-твойму.— На гэтым
Доўгі і нудны спыніўся дапрос.
І юнака з камсамольскім білетам
Босага гоняць на люты мароз.

Там ён, абліты вадой ледзяною,
К сэрцу рукою білет прыціскаў,

Быццам білет пад сцюдзёнай вадую
Сэрцу юнацкаму стыць не даваў.

Так і стаяў, смеючыся над катам,
Доўга па целу сцякала вада;
Так і застаўся стаяць каля хаты,
Быццам з чысцюткага літы ільда.

Так і стаіць, як жывы, перад намі,
Так і стаіць, прыціскае білет,
І не развітваецца з сябрамі,
І прастаіць яшчэ тысячы лет.

Ды не карой ледзяною пакрыты,
Ды не абліты вадой ледзяной,—
Выліты з бронзы і сонцам абліты
Будзе ён вечна стаяць над зямлёй.

1943 г.

БЯРОЗКА

Стаіць яна ў зрэбнай кашулі
Адна на пагосце.
Варожыя кулі
Пакінулі след на бяросце.
Стралялі чужынцы, ды цудам бярозка
ўцалела.
Стаіць яна, нібы дзяўчына, па месцы
расстрэла.

Не плач жа, бярозка, не лі свае слёзы,
Красуня,
Над люстрам ракі запляці свае косы,
Красуня.
Цябе не застрэлілі і не пагналі ў няволю.
Расці ж ты на радасць і рэчцы, і людзям,
і полю!

1944 г.

КАМУНІСТЫ

Камуністы — гэта слова, як з агню.
Маркс і Энгельс нам імя такое далі
Сто гадоў там у назад упершыню.

Сто гадоў таму назад было нас мала,
Сто гадоў назад мы выйшлі па вайну,
Сто гадоў мы рыем дол для капітала,
Для хаўтур яго збіваем мы трупы.

Мы не верым ані ў бога, Ні ў малітвы,
І няма для нас другіх свяцейшых слоў,
Апроч лозунгаў і заклікаў да бітвы,
Апроч песень, ад якіх бунтуе кроў.

Нас не раз яны ўздымалі, як загады,
Камунізма даль — наш вырай дарагі,
Гнёзды нашыя — з каменняў барыкады,
Крылы нашыя — чырвоныя сцягі,

Камуністы — гэта Леніна салдаты,
Воляй партыі 'з'яднанья рады.
Упісаны перамог сусветных даты
Іх крывёю ў каляндар на ўсе гады.

Незабыўных но забудзем мы ахвяраў,
Да канца за нашу справу пастаім,
Сцяг чырвоны векапомных камунараў

Нашай змене для палёту аддадзім.

Так і я аддам, як спадчыну, дазвання,
Барацьбы агонь, што ў сэрцы берагу.
Камуністы!.. Гэты заклік да змагання
Вымаўляць без хвалявання не магу.

Гэтым словам, гэтым імем самым чыстым
Самых блізкіх мне я клічу не адзін,
Я хачу, каб называўся камуністам
Родны сын мой, а таксама сыпаў сын.

Сто гадоў прайшло, і блізка наша мэта,
Да якое з барацьбою мы ішлі,
Хутка будуць называцца — знаю гэта —
Камуністамі ўсе людзі на зямлі.

1948 г,

ЖЫВЫ ЛЕНІН

Капі над Ільчом жалобны марш ігралі,
Мы ў смерць яго ніяк паверыць не маглі.
Хоць мы над ім сцягі чырвоныя схілялі,
Ды не жадалі мы аддаць яго зямлі.

У той зімовы дзень нас, дэлегатаў, многа
Сышлося з гарадоў, аўлаў, вёсак, сёл.
Казалі да яго мы ўсе, як да жывога:
— Сні, дарагі Ільч, спі, горны наш арол.

Мы не дазволілі халоднаму нябыту
Забраць яго ад нас у вечную імглу,
І не труну, а дом зрабілі мы з граніту
На сотні год яму, як горнаму арлу.

Любіў ён вышыню, з яе ён бачыў моту —
Дом збудаваў той мы каля сцен Крамля,
На Краснай плошчы ён стаіць у цэнтры
свету,
Адкуль, нібы з гары, відаць уся зямля.

Любіў ён бачыць даль бязмежнага
простора,
Пад гул бурлівых хваль разглядваць
далягляд,
Ляжыць на плошчы ён, якая, быццам мора,
Хвалюецца, шуміць у дні народных свят.

Праходзячы ў той дом бясконцаю чаргою,
Яго не стужкай мы жалобнай абвілі,
Апаясалі мы яго жывой ракою,
Жывы людскі вянок навек яму сплялі.

Не! ты дарэмна, смерць, стаяла дні і ночы
Над хворым ім... яго з сабой ты не ўзяла.
Ты ў той зімовы дзень яму закрыла вочы,
Ало засыпаць іх зямлёю не змагла.

Ты не ўладар над ім, як не ўладар над
тымі,
Каго ён пасылаў на грозныя франты.
Смяяліся байцы пад кулямі тваімі,
Хоць іх у Сівашы касіла імі ты.

Ты і да гэтых дзён па іх па маеш права,
Бо мае большыя жыццё правы па іх.
А што сказаць аб ім, чые жывыя справы
Мільёны за сабой салдат вядуць такіх?

Спакойна Ленін спіць на Краснай плошчы
наскай,
Спавіў ягоны сон жывы вянок людскі,
І лічыць час зямлі гадзіннік з вежы
Спаскай,
Што ўласнаю рукой завёў ён па вякі.

Над ім гарыць святло, зямля но цісне
грудзі,
Но ў глыбіні ён спіць пад засенню дубоў,
На вышыні ён спіць, што плошчай клічуць
людзі,
У цэнтры свету спіць пад засенню сцягоў.
Штогод, то ўсе гучней грываць над ім
гарматы,
Ярчэй гараць ракет вітальныя кругі.
І ўсё часцей кладуць да ног яго салдаты
Капіталізму чорныя сцягі. 1949

МАЁ ПАСВЕДЧАННЕ

Дадзена яно сабе самому
Ў тым, што нарадзіўся ў год вайны.
Нянек не было ў мяне, вядома,
Песень не спявалі мне яны.

Думала вайна, як кананадай
Лепей ёй мяне закалыхаць;
Клапацілася, як лепш блакадай
Рукі мне і ногі спелянаць.

Шмат вайной людзей закальхана,
Многа спіць іх у зямлі сырой.
Выйшаў я на бой смяротны рана
З нянькаю няпрошанай людской.

Колькі раз мне на гарах, на сопках
Засцілала свет вайны імгла?
Колькі раз паставіць куля кропку
Над маім пасведчаннем магла?

Зведаў я ўсе бітвы на планеце,
Кожны дзень ішоў з агня ў агонь.
Трыццаць сем гадоў жыву на своце
Болей чым трынаццаць тысяч дзён.

З баявою выкладкай салдата
Праз эпоху бур праходжу я.

Колькі год мяне чакае хата,
Мой бацькоўскі кут, мая сям'я?

Забяжыш, бацькоў абдзьмеш, жонку
І дзяцей прытуліш да грудзей,
Ды ізноў — калонам наўздагонку —
У бой за мір і шчасце для людзей.

У суровы век жыву сурова,
Жыць інакш не здолеў бы зусім.
Сведчаннем таму вось гэта слова,
Што пранёс я праз агонь і дым.

Сведчаць гэта ўсё
лясы і гаці,
Сведчыць гэта ўсё
Зямля сама —
Круглы шар, падобны да пячаці,
На якім жыву я не дарма.

1951 г.

ПРА ВЕЧНАЕ ПЯРО

Мне вечную ручку з пяром залатым
Прыслалі з усходняй краіны,
Каб мір бараніла служэннем сваім
Яна да апошняй хвіліны.

Пяро навастрыў я, саджуся за стол,
За зброю такую не сорам,
А толькі ўжо чую: капаецца дол
Яшчэ не напісаным творам.

Нянавісць з рыдлёўкаю, зайздрасць з
дубцом,
Варожасць з крывою сякерай
Застылі ў маўчанні пад вечным пяром,
Што думку злучае з паперай.

Чакаюць, каб час загадаў ім хаваць,
Пяском засыпаць бессардэчным
Надзённыя вершы, якія пісаць
Пяром я адважыўся вечным.

Хто ўздумаў прыслаць далаконную знаць
З якой знакамітай дзяржавы?
Што так непакоіць, хацеў бы я знаць,
Майстроў далікатнае справы?

Чаму іх намерам, чарнейшым ад хмар,

Далосся пяро маё ў знакі?
Яно мне — японскіх таварышаў дар
У памяць ахвяр Нагасакі.

Пішу я, нянавісці злоснай на зло,
На гібель варожасці лютай,
Каб іх нелюдское злачынства было
Апошняй людскою пакутай.

Злачынцаў ліхіх — далакопаў старых
Я сам адспяваю спачатку,
І хай тады вечнасць на песнях маіх
Нявечнасці ставіць пячатку.

1961 г.

* * *

Спакойнага пчасця
не зычу нікому:
Навошта гримотам
маланка без грому,
Навошта ручай
без пякучае смагі,
Халодная ўвага,
не вартая ўвагі,
Жаданні, што прагн्या
крылы згарнулі,
Зязюля без лесу
і лес без зязюлі?

1961 г.

* * *

Ужо даўно абрус зімовы
Сатлеў пад цёмнай яліной.
А лес маўчыць — яму, без мовы,
Як называць вясну вясной?

Ды вось, як першае прызнанне
Вясны маўклівым гушчаром,
Залётнай госці прывітанне
Завітвае ў дрымотны дом.

Гучней, гучней пад небам сінім,
Пры заклапочанай вадзе,
Ажыўшым ясеням, асінам
Яно. бясконцы лік вядзе.

Прыціхла непразь лясная,
Як быццам чуе ўпершыню
Той гук, што пушчу вымярае
У шырыню і ў даўжыню.

Свет абуджае кукаванне,
На поўнач гонячы зіму.
І, парушаючы маўчанне,
Я адгукаюся яму.

1961 г.

* * *

Ёсць у паэта свой аблог цалінны,
Някрануты прастор для баразён,
Дзе ён працуе з першае хвіліны
І да апошніх вечаровых дзён;

Ёсць думак прагавітае насенне,
У жменю назбіранае з дарог,
Што спелага чакае ўвасаблення,
Заліўшы хваляй жытняю аблог;

Ёсць сэрца маладое, без якога —
Без палкага, живога пачуцця —
Няма ў яго нічога: ні аблога,
Ні пленных дум, ні самага жыцця;

І ёсць адказнасць перад строгім вершам,
Перад яго начаткам і канцом,—
Каб баразну, радком пачаўшы першым,
У сноп звязаць шаснаццатым радком.

1962 г.

* * *

Шторм акіянскай стрэў на трэці дзень я,
Пакінуўшы чужыя берагі
Амерыкі Паўночнай.

Для натхнення
Сцягам патрэбен вецер, мне — сцягі.
Але не тыя, што на літасць сцюжам
Здаюцца, сустракаючы зіму...

Ні перад злом, ні перад крывадушшам
Сцяг белы я ніколі не ўзніму.
Ні перад хваль пагрозным хваляваннем,
Ні перад смерцю, ні перад каханнем,
Калі мяне не нужным мараком
Яно захоча бачыць, а рабом.

Няхай злуоцца хвалі. Выклік смолы
Я пасылаю сам насустрач ім —
Свайго жыцця чырвоны сцяг. А белы —
Я пакідаю ворагам маім.

1962 г.

* * *

Стаю і з пачуццём неўтаймаваным
Гляджу на след блакітны за кармой,
Як быццам я плыву не акіянам,
А Бесядзю — жаданаю ракой.

Плыву па ёй! Як хлопчыку малому,
Паслаў мне лёс блакітную раку —
Праз цёмны акіян яна дадому
Мяне вядзе, як маці, за руку.

Праз буру, ахвяруючы сабою,
Вядзе і на сабе ўжо — колькі дзён! —
Магутны карабель нясе, вагою
У восемдзесят з нечым тысяч тон.

Што для яе натоўпы хваляў шэрых
І карабля стотысячны цяжар,
Калі на даляглядзе родны бераг
Абдымкамі выглядвае з-за хмар?

1962 г.

* * *

Маёй рукой пасаджнай бярозе
Гадоў якіх праз сорок, сорок пяць
Не пры глухой дарозе красаваць,
А ў будучага веку на парозе.

Каля яе патомак малады,
Старым гасцінцам едучы здалёку,
Прыпыніцца, перачакае спёку,
З ракі матору прынясе вады.

Не ўспомніць ён тады ні пра дамоўку
Забытую маю, ні пра мяне,
Але ў цяньку згадаць не праміне
З удзячнасцю пра рукі і рыдлёўку,

Што гэта дрэва не вятрам на здзек
Тут пасадзілі, не для ўцехі ўласнай —
Пераняслі яго, для долі яснай,
Не з лесу ў поле — з веку ў новы век.

1962 г.

* * *

Я хаце абавязаны прапіскаю —
Калыскаю, падвешанай пад столь.
Я маці абавязан кожнай рыскаю,
Драўлянай лыжкаю, глінянай міскаю —
Усім, чым працы абавязан стол.

Я — матчын спеў, я — матчыны трывогі,
Я — матчын гнеў, які ўставаў на ногі,
Гнаў смерць на Захад — у пару з нары —
Трацілаваю пугай перамогі.
Дыміліся сямі франтоў дарогі
За мной, як дынамітныя шнуры.

Пазбавіўшы ад грознага відовішча
Свет, не дазволю я, каб дым і пыл
Зямлю ператварыў у бамбасховішча,
Мільярд прапісак — у маўклівы прысак,
Мільярд калысак — у мільярд магіл.

1963 г.

ПАЭМЫ

СЦЯГ БРЫГАДЫ

Як ад роднай галінкі дубовы лісток
адарваны,
Родны Мінск я пакінуў, нямецкай
бамбёжкаю
гнаны.
Міма дрэў, міма дрэў
Усю ноч я ішоў,— за спіною
Родны горад гарэў,
І не ведала сэрца спакою.
Я здарожжыўся, сеў каля хатак,
Чакаючы сонейка,
У блакнот свой заношу пачатак
Вандроўнага дзённіка,
Дзень учорашні, вечар,
Ноч і сённяшні досвітак шэры,
Усе ростані і сустрэчы
Пішу на паперы.

.....
*Што казалі мне рэчы,
Калі я выходзіў з кватэры?*

Рэчы хатнія ўсе

Аглядаў я з маўклівай тугою,
Бо прасілі мяне на чарзе,
Каб забраў іх з сабою.
Ані лыжкі, ні міскі
Застацца ў кватэры но хочуць,
Не згаджаюцца кніжкі,
Каб вораг паліў іх на плошчы.
Конь майстэрскай работы,
З кардону, на колах драўляных,
Мне сказаў: — На каго ты
Пакідаеш нас, занядбаных?
Забяры, гаспадар, бо я тут
Усё роўна загіну...
Хіба я не вазіў з кута ў кут,
З кута ў кут твайго сына?
Як вайна пачалася, ты быў, гаспадар, на
раёне
І адтуль да сям'і ў родны горад прыехаў ты
сёння.
Гаспадыня ж учора
З малым! пайшла да вакзала,
А мяне яна з гора
На поезд з сабою не ўзяла.
Не хацеў адпусціць мяне сын,
Пакідаючы хату,
Не згаджаўся, каб жыў я адзін,
Каб я жыў без дагляду.
«Мы паедзем да бацькі ў раён,
Бацька новага купіць, другога»,—

Гаспадыня сказала.
І ён
Развітаўся са мной ля: парога.
Не купляй, гаспадар, яму новага, пойдзем
мы
разам
Па дарозе да сына з табою, а стомішся
часам,
Хоць і цяжка, цябе
Падвязу я ад шчырай спагады,
Верна сыну служыў і табе
Дагадзіць буду рады...—
Лялька гэтак сказала:
— І я не пайшла да вакзала...
Цягам доўгіх начэй,
Не закрыўшы вачэй,
Хіба мала
Я дачкі тваёй сон пільнавала,
Калі яна спала?..
Гаспадар, ты падай мне руку
І не стой на парозе,
І вядзі, як дачку,
У натоўпе людскім па дарозе.
Дзецям ногі баляць, іх дарога цяжкая
стамляе,
Я ж слухмяна пайду за табою, бо я
нежывая.
Дзеці просяць то есці, то піць,
Пыл сухі ім раты забівае,

Я ж не буду прасіць,
Бо я лялька, бо я нежывая.
Самалёты ляцяць адуюсь,
Дзецям смерць пагражае,
Не баюся я куль,
Не баюся, бо я ж нежывая...
Адпачыць па дарозе, захочаш,
Адыдемся ў пугчу,
Буду сон твой ахоўваць ахвоча,
Вачэй не заплюшчу.—

Усе рэчы агледзеў патроху,
І ўзяў я ў дарогу
Толькі лыжку,
Па праву
Запіхнуўшы яе за халяву,
Хоць яна мне і муліцца,
Ды неабходна ў паходзе...

*Чым сустрэла мяне мая вуліца,
Як я выходзіў?*

Мы жылі з ёй у згодзе, былі з ёй амаль што
сябрамі,
Шырыню, даўжыню яе ўласнымі змерыў
нагамі.
Крокі ўчуўшы мае, адгукалася рэхам
знаёма,

Запрашаючы ў восьмы пад'езд
камунальнага
дома.
Я глядзеў, як акно
Мне прыемным агеньчыкам свеціць,
І было мне відно,
Як лажыліся спаць мае дзеці.
А цяпер яна стала
Вузэйшай, даўжэйшай намнога,
Як у часе абвала
У горнай цясніне дарога.
Не кватэр аганькі
Мірна ў вокнах гараць, як калісьці,
А агню языкі
Ліжучь ліпы салодкае лісце.
І пазнаць я не мог
Роднай вуліцы, ліп і каштанаў;
Рэха тысячы ног
Аглушыла мяне нечакана,
Падхапіла мяне, маё гора,
Жаданні, трывогі
І панесла за горад
Па бітаму шклу мае ногі.
Як у час навальніцы
Ад дрэва лісток адарваны,
Пакідаў я сталіцу,
Пажарам бязлітасным гнаны.
Прывыкаць да паходаў я
Пачынаю,—

Іх будзе нямала.
Доўга вуліца родная
Шлях мне ўначы асвятляла.
І пры гэтым святле
Я запісваю з болем у сэрцы
Час дакладны, але,
Час яе незабыўнае смерці.
Людзям тым прысвячаю радкі,
Невядомым імёнам,
Што на бруку ляжаць без рукі,
Без жыцця над каштанам і клёнам.

Я хачу, каб вякі
Чорных асаў спалілі праклёнам,
Каб спалілі забойцу таго,
Яго сына і ўнука,
Хто з-пад крылля свайго
Бомбу першую кінуў па брук наш.
Хай загіне ўвесь род
І таго, хто апошню кіне,
Хай загіне ўвесь род, увесь зброд,
У пакутах загіне!
Ад імя жыхароў,
Наша вуліца Нова-Маскоўская,
Гавару, што з усімі пайшоў
У Чырвонае войска я.
Хоць і сцёрта ты, бачу,
Ды памяць твая не сатрэцца,
Бо грукоча твой попел гарачы

Усім нам у сэрца.
Я табе абяцаю і попелам родным клянуся,
Што з дарогі ўначы не саб'юся,
Вярнуся, вярнуся!..

2

Родны Мінск я пакінуў,
Пажарам і бомбамі гнаны.
Хто сказаў, што мой горад загінуў,
Што ён зруйнаваны?

Я не веру ні зарыву ўночы,
Ні воблакам дыму,
Бо чаму, як заплюшчу я вочы,
Стаіць прад вачыма

Мінск жывы, не нябожчык,—
І звоняць трамваі на плошчах,
Трупаў там я не бачу,
Не чую дзіцячага плачу?..

Што мяне палявыя дарогі
Вядуць,—я не веру,
Што па іх мае босыя ногі
Ідуць,— я не веру.

Я не веру нагам і дарогам
Бясконцым, бясконцым,
Што вядуць нас і полем, і логам

Над чэрвеньскім сонцам.

Я не веру, што гэта мінчане,
Што гэта мінчанам
Малако прапануюць сяляне
І ў хатах частуюць іх чаем.

З самалётаў не зводжу вачэй
І не веру, — няўжо самалёты? —
Проста з неба ляцяць на дзяцей,
Сеюць смерць кулямёты.

Хіба можна паверыць, калі
Сэрца рвецца на часці?
Хіба дзеці, што полем ішлі,
Рэгулярныя часці?..

Што мяне ад раз'юшаных куль
Засланяе бяроза старая, —
Я не веру.

.....

*Вайсковы патруль
Дакументы мае правярае.*

З жыта выйшаў патрульны: — Адкуль?
У мяне ён пытае, —
З Мінска?
— З Мінска... застацца

І мне давялося без дома.

— А куды?
— Прызывацца.
— У гэта мястэчка?
— Вядома.
— А чаму табе, браце,
У Мінскім ваенкамаце
Не прызвацца было?..
— Разбамбілі.—
Мяне прапусцілі.
Мне акопы відны,
Бліндажы па чатыры накаты.
Я спяшаюся.
Вось і яны —
Местачковыя хаты.
Апусцелі двары,
Вокны насцеж, закрэслены шыбы,
З хат глядзяць жыхары,
Да дарог прывыкаючы нібы.
Шмат людзей на дарозе.
Глядзяць местачкоўцы ў трывозе.
Хата. Хата.
Яшчэ адна хата.
Ганак ваенкамата.

— Ваша прозвішча?
— Рыбка.
— Завуць як?
— Завуся Алесем я.

Не ўпраўляўся я — шывка
Запісваў таварыш...
— Прафесія?

Стаў я іншым, суровым,
Стаў новым ад ног да пілоткі,
Чалавекам вайсковым,—
Былой не пазнаеш паходкі.

Я з усіх сваіх рэчаў былых
Асабістых, адзіных,
Для паходаў узяў баявых
Лыжку, боты, гадзіннік.

Лыжка трэба байцу на вайне
Для баршчу і для кашы,
Боты ўсюды спатрэбяцца мне —
І ў баях і на маршы.

А гадзіннік? Шчаслівы яго
Кіне так, без увагі,
Бо заўсёды ад шчасця свайго
Ён п'яны, як ад брагі.

Я ж гадзіннік з сабой захапіў,
Час па ім
Назіраю,
Бо шчасліўцам ніколі не быў,
Быць такім

Не жадаю.

Не хачу сабе долі такой
У часы, калі гора
Разлілося слязьмі і крывёй
Скрозь ад мора да мора.

Я прайду з табой многа дарог,
Мой гадзіннік, мой браце,
І я ўбачу часы перамог
На тваім цыферблаце!

Нам гарматы ўжо чутны.
І рэха іх ловіць гушчар.
Мы ідзем.
Выклікае Зарудны —
Палкавы камісар.

У той дзень ён паставіў мяне
Ля брыгаднага сцягу,
Каб ахоўваў той сцяг
На вайне
Я, не знаючы страху.

3
Фронт даўно ўжо праходзіць за намі
Далёка на ўсходзе,
Мы я? на месцы стаім на тым самым,
Стаім, ды і годзе.

Аніякай дарогі
На ўсход і на захад няма нам,
Мы ваюем адны, без падмогі,
Акружаным станам.

Нам няма як на астрам ці сушай
Падмогу падкінуць,
І павінны прабіцца мы мужна
Ці мужна загінуць.

Асядзала брыгада шашу
І засела ў мястэчку...
Хоць хацеў бы я, не апішу
Бой за ўзгорак, за рэчку.
Не апішаш, бо слоў будзе мала
Для гэткага бою,—
Як бамбіць налятала
Па сем самалётаў на хвою;

Як радзелі рады, роты нашы, палкі і
атрады;
Як не стала начштаба, а з ім камандзіра
брыгады;
Як салют над магілай
Над іхняй далі мы магутны;

Як пасля пашай сілай
Камандваў Зарудны;

Як ішлі, як касілі нас кулі,
А мы іх не чулі;
Як калыца нам прарваць но ўдалося,
Адступіць давялося.

Усяго не апішаш, бо слоў
Для ўсяго будзе мала,
Як патронаў у нашых байцоў,
Як снарадаў не стала.

Вораг лезе і лезе,— лезе
У брані, у жалезе,
Перамогу ён чуе;
Каля сцяга стаю і гляджу я.
Чым фашыстаў стрымаць?
Людзі гінуць і гінуць.

Я не знаю, ці варта пісаць
У такую хвіліну?
Час прыйшоў...

*Трэба сцяг ратаваць,
Сцяг на глум і на здзек не пакіну.*

З дрэўка сцяг я зрываю,
На вуліцу выбягаю.
Ціха стала па вуліцы.

Ціха.
Што за ліха?
Кулямётчык забіты ляжыць
За сваім кулямётам.
Ён як быццам пытаецца: хто там
Па тратуары бяжыць?
Да яго падбягаю,
Ён чэсна стаяў, да канца:
Кулямётная лепта... пустая,
Апошняя была у байца.
— Сцяг выносіш? Нясі...—
Кажа мне яго позірк упарты: —
Чэсць забітых усіх
Ты выносіш,
Мы гэтага варты.—
Я бягу. Скаланулася хата —
Гэта нашая ў садзе гармата.
Мае ногі нясуць мяне ў сад.
Не магу іх стрымаць я.
Чую стрэл: пасылае снарад
Танк нямецкі на нашай гармаце.
Кулі свішчуць. Снарад праляцеў.
Новы выбух мне чутны.
Падбягаю:
Ляжыць каля дрэў
У баку ад гарматы... Зарудны!
Ён ляжыць, у крыві, нерухома,
Пад ціхаю ліпаю.
Я крычу, як глухому,

Крычу яму, клікаю, клікаю,
Я крануў яго лёгка,—
Ускрыкнуў, варушыць рукою.
Ад яго недалёка
Наводчык засыпан зямлёю.
І яго я трывожу. Наводчык
Зямлю атрасае,
Устае, праціраючы вочы.
— Ты хто? — ён пытае.
— Свой, не бачыш?..
У пары
Лягчэйшай нам будзе дарога.
На маім шынялі камісара
Нясём палкавога.

Мы ідзем непрыкметныя —
Абступіла з бакоў канаплянне.
Доўга помніцца будзе мае гэтае
Чорнае ранне
І халодная сцежка мая.

Мы спыніліся ля ручая.
Ён праз поле бяжыць у лазе,
У кустах, у бярозах.
Што рабіць нам? Гляджу я ў тузе
На дарогі, абозы
І на войска, што едзе, ідзе
Па дарогах, і выйсця няма нам.
Поле нас не схавала ў бядзе,

Бо яно узарана...

Што ж, прымай нас, ручай,
І вядзі па вадзе нас далёка,
І кустамі з бакоў засланяй
Ад нямецкага вока.

Камісара нясём мы, і ты
Так зрабі, каб ён выжыў,
Каб гусцейшымі сталі кусты,
Каб раслі яны вышай.

Мы нясём яго на шынялі,
Ты спрыяй нам, дзе можна,
Ты варожыя патрулі
Абмінай, абыходзь асцярожна.

Сцяг брыгады нясу я, ручай,
Што памёрла сягоння,—
Ты вядзі нас у пушчу, хавай
Ад бяды, ад пагоні.

.....

Меле жвір і гаворку вадзе,
Не спыняе работы
Бесклапотны ручай.
Па вадзе
Ціха хлюпаюць боты.

Не відны за сцяною чаротаў,
За ранішняй парай
Дзве спіны, і дзве каскі, і ботаў
Дзве роўныя пары.
Горка ім, людзям тым!
І адзін з іх не верыць зусім,
Як не вераць дарослыя казкам,
Што яго гэта боты і каска,
Што ўцякае з мястэчка свайго
І не дасць сабе рады,
Што за пазухай у яго
Сцяг ягонай брыгады,
Што той сцяг ён з сябрамі нясе
І што мала іх, мала,
Што забіты таварышы ўсе,
Што брыгады не стала.
Хто сказаў? Ён паверыць не хоча
У словы такія,
Бо чаму, як заплюшчыць ён вочы,
Стаяць, як жывыя,
Маладыя, суровыя,
Гарадскія, вясковыя
Дзецюкі... баявая сям'я?

Чалавек гэты — я.
Так, не веру, не верыцца мне
Ні вадзе, ні чаротаў сцяне,
Ні таму, што ручай безназоўны
Да бору прывёў нас.

*Безназойны ручай нас прывёў
у сасновую цішу.*

Мы выходзім з яго туманоў,
Узыходзім на ўзвышша.
Камісар у прытомнасць прыйшоў.
— Выжыў,—ціха сцвярджаю я,—
Выжыў...

Перавязваем рану яшчэ раз,
Паклаўшы на верас.
Каб пазбыўся ён смагі,
Піць даю яму з флягі.

Мы гадаць тут не будзем,
Быў рады ён нам ці не рады?
Ці пазнаў ён, што мы — гэта людзі
З ягонай брыгады?

У вачах не знайшоў я адказу,
Ён закрыў іх адразу,
Ён закрыў іх, як быццам
Зноў хацеў і заснуць, і забыцца.

У вачыстым спакоі
Шумелі і сосны, і хвоі,
Не свіцелі варожыя кулі,
Мы таксама заснулі.

4

Жыў ляснік са сваёй леснічыхай
Каля завадзі ціхай,
Каля возера ў пушчы глыбокай,
Ад вёсак далёка.

З пушчы гэтай, вядома,
З лесніковага дома,
Ёсць дарогі ў паселішчы тыя,
Дарогі лясныя.

Зараслі яны з часам імхамі,
Траваю,
Грыбамі,—
Карыстаўся ляснік імі зрэдку
І ўзімку, і ўлетку.

Больш за ўсё ў кірмашовыя дні
Праязджаў ён па іх на кані,
А па справах службовых, прыватных,
Па неадкладных
Карыстаўся дарогай другою —
Азёрнай вадою.

Жыў ляснік са сваёй леснічыхай
Каля завадзі ціхай.

Камісара да іхняга ганку
Мы прывеслі на ранку.

Для яго папытаўся вады я,—
У нас яна выйшла,
І бярозавіку гаспадыня
Падала нам увішна:
— Піце, родныя, піце,
Таварыша ў хату нясіце.—

Вострых кос восем штук
Леснікова хавае застрэшыша.
Хіба ён для сваёй пары рук
Косы тыя развешваў?

Мы траву каля возера косім
З лесніком, не пытаем...
Пяць сыноў альбо восем
Было ў лесніка — мы не знаём
І не станем пытацца ў яго,
Бо не бачым з іх ні аднаго,
Бо ці прыйдуць з вайны
Лесніковы сыны,
Мы не знаём,—
Таму не пытаем.

Бачыць нашы ляснік мазалі,
Твары нашыя ў поце,
І ён знае: на іншай былі
Увесь час мы рабоце.
Моўчкі ён за касою ідзе.
Свішчуць косы стальныя.

Працавалі мы дзе
І займалі пасады якія?..
Ад яго мы пытанняў такіх
Не пачуем,
Знае ён: на пасадах былых
Мы цяпер не працуем.

Нас азёрныя вабілі далі,
Зязюлі ўвесь час кукавалі,
Быццам дрэвы лічылі, лічылі,
Камісара лячылі.

З камісарам у нас
Пры сустрэчах маўклівая змова:
Аб брыгадзе ўвесь час
Між сабой не гаворым ні слова.

Так змаўкае сям'я
Аб памершым ці сыне, ці браце,
Дарагое імя
Доўга не вымаўляюцца ў хаце.

А навошта трывожыць ім боль,—
Родны іх пахаваны,—
Сыпаць горкую соль
Успамінаў на свежыя раны?

Гонім прэч мы ўспамін,
Нежаданы ўспамін, нечаканы,

Прэч, бо ў нас не адзін,
Не адзін чалавек пахаваны...

Толькі лішніх трывог
Не пазбылася наша сям'я ўся,—
Утрымацца Зарудны не мог
І пра сцяг запытаўся:
Сцяг я вынес ці не?
— Так, я вынес... яго берагу я.
— Пакажы.
Што рабіць было мне?
Паказаў яму сцяг... І шкадую.
Перад ім разгарнулі мы сцяг,
Яркі, горды, і ў горы
Патрымаў ён яго на руках,—
Хоць слабы быў і хворы,
І заплакаць гатоў, ды ад слёз
Утрымаўся, прыўзняўся з пасцелі
І сказаў мне ледзь чутна:
— Вынось
Сцяг брыгады...—
Мы моўчкі сядзелі.
Сунуў чорныя бровы,
Суровыя бліснулі вочы:
— Я на вецер,— адрэзаў ён,— словы
Кідаць не ахвочы...
У дарогу збірайцеся, строгі
Аддаю вам загад.—

Усю хату падняў ён на ногі;
Гаспадыня з шуфляд
Дастае нам дарожныя рэчы,
Нібыта матуля.
Прымяраю, ці ўзлезе на плечы
Ватоўка, кашуля.
Мусіць, сына гарнітур рабочы
Дае мне старая...
А куды мы ідзем сярод ночы,
Яна не пытае.
А чые гэта рэчы, чые,
Гаспадыня Праскоўя?
Хто насіў? Не спытаўся ў яе,
Не спытаў пра сыноў я.

Я спіною да лямпы стаю
Зноў у штацкім адзенні,
На падлозе я не пазнаю
Свайго ўласнага ценю.
Дакументы былыя схаваны
У адзежы вясковай.
Сцяг брыгады зашыты старанна
У ватоўцы.

Ісці мы гатовы.
Чутны стогны Заруднага,
Яго кідае ў холад і ў жар.
«Як пакінеце тут яго? —
Ціха звініць самавар.—

Гэта вашыя зборы
Яго даканалі зусім»...
Раніцой яшчэ горай
Заруднаму стала.
Сядзім
Моўчкі мы за сталом.
Гаспадыня частуе нас чаем.
Дзень ужо за акном.
Ворчык рвецца пайсці.
— Пачакаем...

Дні міналі, мінулі.
Адкукавалі зязюлі.
Мы ў смаляныя лодкі сядалі,
Нас клікалі далі.
Сэрца вабіла возера
Даллю ружовай і сіняй.
Вечар быў.
Перавозілі
Нас гаспадар з гаспадыняй.
Праплывалі лясы, паплавы —
Берагоў панарама.
Камісар палкавы
З намі ехаў таксама.
Мы яго пачакалі.
Ён гэтаму рады.
Мы ў згодзе.
Вось і лодкі прысталі.
На бераг усе мы выходзім.

У суровай цішы
Абняла па чарзе нас Праскоўя
— Праважаю вас, таварышы,
Нібы родных сыноў я...
— Кінь ты плакаць, старая,—
Няёмка, відаць, лесніку,
А ў самога скупая
Выбягае сляза на шчаку.
Развіталіся з намі.
Пайшлі.
Селі ў лодкі пустыя.
Праз кусты і палі
Сцежкі нас павялі
Палявыя.

5

Месяц сцежку ў дубняк
Залівае халодным праменнем;
Не магу аніяк
Я з уласным асвойтацца ценом.
Недаверліва сам на сябе
Паглядаю я збоку.
Адвыкаць мне патрэбна цяпер
Ад вайсковага кроку.
Крокі полем і лесам
Друкую я пад псеўданімам.
Быў я Рыбкам Алесем,
А стаў — Пальном Нікадзімам.
Так, цяпер я — Пальн,

А таварыш мой — Ворчык Мікіта,
А Зарудны — Смірноў. Не адзін
Я іду каля жыта.

Пакасілі яго кулямёты,
Усё пакасілі,
А тупыя фашысцкія боты
Яго малацілі.

Танкі гусеніц жорнамі
Жыта пасля памалолі,
Коні потныя, чорныя
Хлеб замясілі на полі.

Кроў была ім дражджамі,
Палілі агнём і жалезам,
І ляжыць камянямі
Хлеб з пякарань фашысцкіх за лесам.

На дарозе ляжыць каравай,
Як на белым абрусе,
Хлеб дармовы, бяры і кусай,—
Можа з гора і ўкусіш.

Трох нас полем ішло,
Гурт рашучы, хаця невялікі.
Уваходзім мы смела ў сяло,
Чуем гоман і крыкі,
З вокнаў шлях залівае святло,

Чутны гукі музыкі.
Дакументы ў кішэні ляжаць,
Не баімся нічога,
Сведчыць подпіс і сведчыць пячаць,
Што ідзём мы з астрога,
А захочуць арыштаваць,—
Немалыя мы, дзякуй богу...
Мы распытваем каля ганку
Аб вяселлі сялянку:
Ладзіць гэта вясельме Мядзведскі —
Прыслугач нямецкі.
Ён судзіўся калісь за падпал
Птушкаводчае фермы.
Стаў ён старастам, хату прыдбаў
І балюе цяпер ён...

За Мядзведскага замуж ідзе
Пад пагрозай дзяўчына,
Бо бацькі яе ў лютай бядзе,
Сын — бядзе той прычына.
Камуніст ён.
Мядзведскі бацькам
Пагражае даносам.
Замуж мусіць пайсці іх дачка
Пад смяротнай пагрозай.
Б'ецца з ворагам сын-камуніст —
Што ў чырвоным войску.

На вяселлі іграць гарманіст

Не згадзіўся, і вёска
Аб'явіла таксама байкот —
Пуста ў хаце,
Ад бацькоў адварнуўся народ,
Ад сватоў і ад сваццяў.
— Мы,— гаворыць кабета,— стаім
І глядзім, бо цікава
Нам даведацца, чым
Гэта скончыцца справа.—
Мы заходзім у хату. Гасцей
Мы вітаем з парога.
Сам Мядзведскі ідзе да дзвярэй.
— Што за людзі?
— З астрога.
— Калі ласка,— крычыць нам,— сюды,
Да стала запрашае,—
За здароўе,— крычыць,— маладых.—
Чаркі нам налівае.
— Будзем піць па парадку
За здароўе нявесты тваёй,
За здароўе спачатку...
— Маладой!..
— Маладой!..

Мы на твар маладое глядзім:
Не відно ні крывінкі,
Быццам тут не вяселле зусім,
А памінкі...
Тут па струнах скрыпач

Водзіць светлым смычком пад прымусам.
Не «Лявоніха» сцелецца — плач
Над вясельным абрусам.

Гэта што за музыка такі,
Што за скрыпка такая?
Для гасцей на вяселлі дачкі
Родны бацька іграе.

Што ж, музыка, твой смык
Ходзіць сёння няўдала і вяла?
Ці іграць ты, музыка, адвык,
А ці выпіў ты мала?

Ці хаваеш дачку —
Ад галошанняў струны аглохлі,
Ці на светлым смычку
Твае слёзы яшчэ не засохлі?

Кінь ты, браце,
Плікаць у хаце
Нямецкага зяця,
Павядзі смычком басавіта,—
Скача Ворчык Мікіта!
Ён скідае ватоўку, зірні,
Скача, як на вяселлі,
Скача так, як у лепшыя дні
Па ўсіх вёсках умелі.
Скача, можа, за сотню ног,

Плешча гулка ў далоні.
Людзі з ганка ідуць на парог
Шкода, што без гармоні!
І дзяўчаты становяцца ў кут,
Падпяваючы шчыра,
Нібы ўсе яны тут
На вяселлі свайго брыгадзіра.
Нібы ботаў фашысцкіх сяло
Аніколі не чула,
Быццам сонца ўзышло,
Ноч мінула, мінула...
Кліча ранак і жней і сярпы
На прастор свой бясконцы
Жаць прастор залаты —
Жыта колеру сонца.
Зноў вясёла звіняць ручаі;
Глушыць радасным крыкам
Перапёлка лугі і гаі,
Ці ты чуеш, музыка?
Рад Мядзведскі,
Хоць п'яны,
Але ўсхваляваны —
Весьлясці паўнюткая хата,
Мы ва ўсім вінаваты.
— Так і быць! — абяцае ён нам
Паліцэйскіх пасады.
— Па рукам? — ён крычыць.
— Па рукам.
— Рады службе? — пытаецца.

— Рады.
І выходзіць на хату ён:
— П'ю
Я за жонку сваю!
А другую чарку
За сваю гаспадарку,
За гасцей застолле,
За ўласнае поле,
Каб грэчка цвіла,
Каб рэчка цякла,
Каб жыта над ёю
Вілося трубою...—

І сціскае ён кулакі,
І малоціць у грудзі:
— Салаўкі,— ён крычыць,— Салаўкі
Мяне вывелі ў людзі!
Ферму я падпаліў? Падпаліў.
Прызнаюся вам, людзі.
Пеўні тья, што з дымам пусціў,
Мяне вывелі ў людзі! —

І выходзіць на хату Смірноў,
Наш таварыш Зарудны:
— Ты,— гаворыць,— не ў людзі пайшоў,
А ў Іуды...
Табе ўродзіць зямля камяні,
А не жыта — у жніўныя дні.
П'ю я чарку за маладуо

І не шкадую,
П'ю другую чарку ізноў я
За яе здароўе,
За здароўе бацькоў,
За іх сына, што ў войска пайшоў,
П'ю і трэцюю чарку
За кулю для твайго карку! —
Грымнуў стрэл па Іудзе,
Якога і мы не чакалі.
Не Зарудны страляў.
Што за людзі
З натоўпу стралялі?
Што за людзі? Мы з хаты выходзім,
Не бачым нікога.
Мы спяшаемся. Неба па ўсходзе
Ружавее. Дарога
Выйшла з вёскі. Хапіўся Мікіта:
На вяселлі ватоўка забыта.
— Добра, — кажа ён, — што нічога
У ватоўцы маёй не запыта. —
Мы ідзём. Пачынаецца жыта.

.....

6

Нас прывыклі перадаваць,
Пад дзятлоў перастукі,
Паплавы з топкай: гаці. на гаць
І дубам з рук у рукі.

Я спіною да сонца стаю,
Дзень канчаецца ясны.
Я таксама прывык: пазнаю
Цень даўгі, цень уласны.

Не адзін я, прывыклі мы ўсе
Па вадзе хадзіць, па расе,
Да даўгіх і кароткіх ценяў
І да розных здарэнняў.

*Так мы трапілі да Лізаветы —
Вясёлай кабеты.*

Сярод поля стаіць, у баку
Ад бальшаку,
Лізавеціна хата.
Уваходзім.

Гасцям яна рада.
Лізавета ўсміхаецца міла.
Да стала запрасіла:
— Калі ласка!

Мы пілі і елі.
Пасцяліла ўсім нам пасцелі:
Спіць у хаце Смірноў — на пярыне,
Сплю я ў пуні — на канюшыне,
А Мікіта Ворчык — у клеці.
Колькі клопатаў Лізавец!
Па драбінах на сена лезу,
Трапіў, нібы на дачу.

Узыходзіць месяц з-за лесу,—
Я праз шчыліну бачу.
Спаць уклаўся,
Ватоўкай накрыты.
Сцяг брыгады ў яе зашыты.
Я яго берагу, хаваю...
Засынаю...
Ці пачуў, ці здалося мне:
Зарышелі вароты.
Ці пачуў, ці здалося ў сне,
Што шуміць канюшына?
Хто тут?..
Прачынаюся: — Хто гэта?
— Гэта...
Ты не спіш? Гэта я, Лізавета.
Я і ў хаце была — не спіцца,
Я і ў клець зайшла — не ляжыцца,
І сюды я прыйшла — удавіца,
Дазволь прымасціцца.
— Калі ласка,— кажу Лізавете.
— А чаго вам бадзяцца па свеце?
Лізавета ў мяне пытае,—
Ты зірні, раскоша якая:
Я жыву асобна,
Аднаасобна,
Ці не любя, не міла?
Лут сама пакасіла.
Ці працую я мала?
Сёння жыта дажала.

Заставайся ў мяне,— гаворыць,—
Будзе любя нам жыць і ў горы,
Будуць ціха свяціць нам зоры,
Залатыя месяца рожкі...
Ні вайны табе, ні бамбёжкі.
Застанешся?
— Пайду.
— Да Урала
Дакацілася немцаў навала.
Ты падумай...
— Што ты сказала?
— Немцы ўжо дайшлі да Урала,—
Так іх радыё перадавала.
Шлях далёкі, ці хопіць сілы
Папялішчы лічыць, магілы
Па дарозе, а іх нямала?
Ну?..
— Пайду.
Лізавета ўстала.
— Душна тут,— сказала,— не спіцца,
Зноў у клець спаць пайшла ўдавіца.
.....

Знік у ранішнім пыле,
Што ветрам з іржышчаў узняты,
У хмарах на небасхіле
Дымок Лізаветінай хаты.
Сцежкі — тонкія змеі
Знікаюць у жытнія далі.

*На дажынках прыгонныя жнеі
Нам песню спявалі.*

Сялянская хата
Стаяла над светлай ракою.
І жыў там араты
З Агатай сваёй і дачкою.
Яны дажылі да нядолі
І чорнага гора:
Па роднаму полю
Варожыя ходзяць мінёры.
Зямля там намарна ўзарана
і жыта ўрадзіла,
Бо немцамі ў ёй закапана
Нячыстая сіла.
— Жаць жыта не трэба,
Жняю папярэдзіў араты.
Дачушку без хлеба
Не можа пакінуць Агата.
На поле з сярпом раніцюю
Пайшла яна ўпотай
І там занялася сваёю
Работай да поту.

Прачнуўся араты:
Багата
Пажатага жыта.
Ляжыць яго Жонка Агата

На полі забіта.

Аднеслі жанчыну
На могількі з роднае хаты,
Дачушку пакінуць
Без хлеба не можа араты.

Устала дачушка:
Пажата
Усё жыта за домам.
Ляжыць на снапах яе тата
Як сноп, нерухома.

На полі малая
Стаіць і разводзіць рукамі,
Стаіць і не знае,
А што ёй рабіць са снапамі?

Капу, як магла,
З іх злажыла, ўздыхнула глыбока,
Пайшла да сяла,
Што за рэчкаю недалёка.

Дае яна з гора
Суседзям капу залатую,
— За гэта,— гаворыць,—
Зрабіце мне ласку такую:
Зрубіце сасну
І труну майму бацьку змайстрыце,

А ў тую труну
Разам з ім і мяне палажыце.
.....

Знік у ранішнім пыле,
Што ветрам з іржышчаў узняты,
У хмарах на небасхіле
Дымок Лізавецінай хаты.
Мы ідзём і далінам
Пачатую песню спяваем.
А ці доўга ісці нам? —
Мы гэтага самі не знаем.
Гаварыць мы аб гэтым не хочам.
Таму заспявалі
І ідзём, куды вочы
Глядзяць, у жытнёвыя далі.
— І куды, і куды мы ідзём? —
Крыкнуў Ворчык ад злосці,
У якую магілу нясём
Непатрэбныя косці?
Можа войска няма,
Можа праўду ўдава мне казала,
Што карычневая чума
Дапаўзла да Урала.
Можа марна ідзём праз чуму —
Не патрэбны нікому?
Што маўчыце?
Крычу я каму,
Мо сабе самаму?

Ці на вецер крычу,
А ці хмару заву на параду я?
Я на ўласныя вушы хачу
Слухаць радыё.
Чуеце, радыё?!
.....

7
Тут хлапцы і дзяўчаты
Гавораць употай з Масквою.
Лес. Закінуты провад антэны
Высока на хвою.
І вартуюць вавёркi
Шалаш і прыёмнік старанна.
Праз лясы, праз узгоркі
Да нас даляцеў нечакана
З-пад крамлёўскае зоркі
Голас дыктара Левітана.
Ля прыёмніка мы трэці дзень
З ім расстацца павінны;
Перад ім я саджуся на пень,
Каб паслухаць павіны.

Да яго мае рукі
Прывыклі, нібы да штурвала.
Спаць кладзёмся пад гукі
Інтэрнацыянала.

Б'е гадзіннік. Прыгадваю я,

Што мы ў лесе, не дома.
Дзе вандруе мая сям'я,
Жонка, дзеці мае?
Невядома.
Ці ўцяклі ад навалы яны,
Ад ваеннай навалы?
Зводкі слухаем мы дзень пры дні,
Зводкі радуюць мала.
Чуем: горад пакінуты наш,
Стане крыўдна і горка.
Выйдзеш моўчкі адзін, за шалаш
Што ты скажаш, вавёрка?..
Хіба я не прайшоў
Край з маленства мне любы.
І не бачыў я жлобінскі роў —
Закапанья трупы?..
Там дзяцей, там бацькоў і жанок
Закапалі жывымі.
Доўга жоўты пясок
Варушыўся над імі.
Можа ён і цяпер
Там варушыцца?
Чуеш, вавёрка,
Я пыгаю ў цябе,
Хіба гэта не горка?
Хіба слухаць фашысцкія трубы,
Лязгат гусеніц не абрыдла,—
І як гаўкае ў радыёрупар
Праклятае быдла?

Хіба слухаць чужацкія маршы
І песні не горка?
Ці па любай зямлі, ці па Марсе
Ідзем мы, вавёрка?
— Што сядзім, камісар палкавы?
Крыкнуў Ворчык,— даволі!
Будзем гэтак сядзець, то Масквы
Не пабачым ніколі.—
Мы пайшлі.

*Зноў лясы, паплавы,
Сцежкі росныя ў полі.*

Толькі дзіўна, чаму
Не спяшаецца Ворчык Мікіта:
То захочацца раптам яму
Адпачыць каля жыта,
То на камень ён сядзе пры лесе
У новай турбоце
І рукой у халяву палезе —
Рэжа цвік яму ў боце.
То пясчынку кляне,
Што яму зацярушыла вока.
Не яна зацярушыла, не —
Дом, які недалёка,—
Дом бацькоў застаецца ўбаку,
На паўночным усходзе.
Мы на ростанях у ляску,
Праз якія праходзіць

Дарога ў раён,
Дзе жыве яго жонка.
Садзімся,
А ён
Адшыоўся ў старонку:
Дарогі, трывогі,
Хвіліны, гадзіны...
Чапляюцца ногі
За хварасціны.
На гразкую гаць
Не звяртае увагі,
Хацеў бы прыстаць —
Не хапае адвагі.

*Мы здагадваемся, чаму
Занудзіўся Мікіта.*

Ноч халодная сёння,— таму
Мы адной з ім ватоўкай накрыты.
Ад мяне адварнуўся спіной,
Спіць Мікіта. І я засынаю.
Ноч.
Шумела над ім, нада мной
Доўга хвоя старая.

*Я прагнуўся пайночнай парой.
Зуб на зуб не трапляе.*

Ворчык знік. І агонь пад сасной

Гасне, намі забыты.
Не знаходжу ватоўкі сваёй —
Знёс Мікіта.
Што з ватоўкай? Дзе Ворчык?
Дзе сцяг?
Што здарылася? Не разумею.
Ахапіў мяне холад і жах,
Сэрца раптам нямею.
Што рабіць мне? Сказаць мне каму
Пабудзіў я Смірнова.
— Сцяг! — кажу я яму.
— Сцяг! — адно толькі слова.
Доўга з ім
У начныя крычалі мы далі.
Лес застаўся глухім.
Лес маўчаў.
Мы дарэмна гукалі.
Не адказвала гаць,
Не адказваў Мікіта.
Нямала
Ён прашпоў... Да яго ўжо, відаць,
Рэха не далятала.
Мы сядзім ля агню, ля сасны.
Колькі пройдзена шляху?
Сцяг быў з намі.
Цянер мы адны...
Засталіся без сцягу.
Часта марылі мы між сабой,
Калі сцяг гэты неслі,

Што пад ім яшчэ пойдзем у бой
І спяваць будзем песні.

Сцяг мы вынесем, думаў Смірноў,
І даб'ёмся загаду,
Каб загінуўшую наноў
Аднавілі брыгаду.
А цяпер? Горкі дым
Вочы нам выядае шчэ горай.
Што сядзім? Што маўчым?
Нас, як громам, ударыла гора.
Не знаходзіцца слоў
У маўчанні пакутным.

Ён успомніў, што ён не Смірноў,
А Зарудны...
Не, не выеў яшчэ сінявы
Горкі дым, загарэліся вочы,
Ён успомніў, што ён палкавы
Камісар наш,
Што Ворчык — наводчык.
Не для радасці і весялосці
Мы ідзём да Мікіты ў госці.

8

Знёс ватоўку маю чаму?
Не дадзім сабе рады.
А навошта яму
Сцяг брыгады?

Можа ён, пачынаючы шлях
Да бацькоўскага дома,
Захапіў і ватоўку і сцяг
У дарогу свядома?

Можа ён на ўсход панясе
Сцяг брыгады?
А як вынесе, будуць усе
Сцяганосцу рады.

Немалую мець будзе там
Ён навагу
І за тое, што выйшаў сам,
І за вынас сцягу.
Пра яго нічога благога
Мы не скажам тады,
Хоць і крыўдна,
Але нічога,—
Нейк жа сцерпім,
Такой бяды...
.....

Лічыць час у сухой траве,
Нібы конік, гадзіннік.
Зноў прывал.
Пльве ў сіняве
Павуцінне...

Можа ўцёк ён дахаты,
Развітваючыся з вайною,
Захацеў араты
Цішыні і спакою?

Жыць пайшоў да сярпоў і да кос,
Як жыве Лізавета?
Але сцяг наш, пытаемся, знёс
Для якое мэты?

Можа нойдэ ён з ім на паклон
Да нямецкай ўлады,
Прадаваць будзе ворагу ён
Сцяг брыгады?

— Вам,— ён скажа,— прынёс я яго
З пекла бою.
А за гэта прашу аднаго —
Цішыні і спакою.—

Не закончыў гадзіннік свае
Нам адлічваць хвіліны,
Камісар палкавы ўстае:
Мы ісці павінны.

.....

Мы багата прайшлі зямлі,
Гоняў, пушч багата,
Мы да вёскі ўначы прыйшлі,

Пастукалі ў хату.
Мы стаім пад акном.
Да шкла
Чалавек прыпадае...
Гэта ён!
У бацькоўскі дом
Дзверы нам адчыняе.
...Тут стаялі месяц назад
На кватэры
Паны-афіцэры,
На маліну хадзілі ў сад,
Абтрасалі бэры.
А адзін з іх упадабаў
Яго жонку Марыну,
Ён да шлюбу яе схіляў
Да салдацкага,
На гадзіну.
Не скарылася пану яна,
Шлюбу не адбылося,
Удавілася рана яна
Пад акном на бярозе.
Ёй з бярозаю шлюб, з пятлёй,
Хоць халодны,
Ды больш выгодны.
Вось запіска. Сваёй рукой
Жонка піша:
«Адпомсці, родны!..
Не хачу нявольніцай жыць,
Лепш загіну...»

Ён расказвае, голас дрыжыць.
Мы маўчым.
Запаліў лучыну
І пры цьмяным яе святле
Да стала запрасіў нас сесці,—
Можа есці мы хочам?..

Але
Не хацелі мы есці.
Мо стаміліся мы? Хацеў
Ён паслаць нам пасцелі.
Чуўся пеўняў далёкі спеў
На сяле.
Мы спаць не хацелі.
Ён спытаўся:— Чаго ж прыйшлі
Вас не голад прывёў, не стома...
— Мы,— кажу я,— сюды прыйшлі
За ватоўкай, вядома...
Ты, здаецца, забраў яе? —
Ён пайшоў у бакоўку
І выносіць і аддае
Мне маю ватоўку:
— Холад быў... вы ж маглі адной,
Камісаравай, акрывацца...
А ці след з драбязы такой
На мяне злавацца?
— Сцяг,— кажу я,— ў ватоўцы маёй.
— Сцяг? — збалеў ён,

З твару змяніўся,—
Сцяг брыгады зашыты ў ёй...
Я... зусім забыўся...
Лізавета сказала мне,
Нібы немец дайшоў да Урала,—
Ціха ён гаварыў, як у сне,—
Я падумаў:
Усё прапала...
Думка мне ўвесь час, як ішлі,
Не давала спакою...
Я зусім разгубіўся, калі
Слухаў радыё лясное.
Там і вырашыў уначы
Я над дахам зялёным,
Што з палону нам не ўцячы,
Што сваіх не дагонім.
Мне абрыдла сонца, жыццё,
Засталася падзея —
Можа з жонкай знайду забыццё
У бядзе я?
Я не думаў больш ні аб чым...
З вамі не развітаўся.
Сцяг? Аб ім я забыў зусім...
Я спяшаўся... спяшаўся.
Як я бег дамоў
Да бацькоў,
Як лічыў я хвіліны...
Не знайшоў забыцця, не знайшоў
Сваея жонкі Марыны.

Стаў не люб мне і родны парог,
І куты роднай хаты...
Сцяг? Хіба яго ўспомніць я мог,
Ачуняць ад страты?..—

Гэта праўда. Пра сцяг зусім
Ён забыўся.
Чаго яшчэ болей?
Не прыйшлі б мы, ён бы аб ім
І не ўспомніў ніколі.
Ён забыў, разумеем без слоў,
Кроў сяброў,
Іх адвагу,
Чэсць забітых байцоў,
Што кляліся гэтаму сцягу.
І сказаў камісар:
— Пайшлі!
Бацька ўстаў, прачнулася маці,
За парог нас бацькі правялі.
Што магі мы сказаць ім?
Хай не знаюць яны ў бядзе
Аб злачынстве сына.
Няхай думаюць, што ідзе
Помсціць ён за іх,
За Марыну...
І за родны дом, і за сад,
І за бэры, і за маліну,
Хай жадаюць звароту назад
І жадаюць ордэна сыну.

Ён нічога ім не сказаў,
Пакідаючы хату,
А праз двор праходзіў — узяў
Пад павеццю лапату.

Ён магілу капае сам,
Сам сабе, на лясной паляне,
Мы чакаем.
Здаецца нам
Вельмі доўгім чаканне.
Пішам мы смяротны прысуд
Ад імя брыгады.
Ён і сам не чакае тут
Аніякай спагады.

Сам сабе ён капае дол
На світанні...
Нам здаецца: не лес вакол
Тут стаіць у суровым маўчанні,
А байцы з батальёнаў і рот...
Мы іх бачым перад сабою,
На іх тварах і кроў, і пот,
І зямля — пасля бою.
Асудзіць патрабуюць яны
Чалавека без веры,
Уцякаўшага ад вайны,
Да вышэйшае меры...

9

Доўгі след палявых каляін
 Вывеў нас да родных мясцін,
 Да мясцін, дзе з маленства я рос,
 Да сяброў
 Дубоў,
 Да сябровкак бяроз.
 Тут навузнік вісеў на сасне,—
 А чаго
 Яго
 Не відно больш мне?
 Дуб стагодні стаяў на лугу,—
 А чаму
 Яму
 Добры дзень сказаць не магу?
 Я пазнаць не магу аніак
 Стрэчнай вёскі... Дзе школа? Вятрак?
 Дзе знаёмая хаты?.. Адны
 Сярод поля тырчаць камяны.
 Лета баб'яга цёплыя дні.
 Дзённік свой пішу я на пні.
 Я пішу. Не знаходжу слоў,
 Сэрца б'ецца, рвецца дамоў,
 Рвецца глянуць на сына, дачку,—
 Дом бацькоў застаецца ўбаку.
 Мне адгэтуль мястэчка відно,
 Недалёка ад нас яно,
 Калі пойдзеш полем, напрост,—
 Да мястэчка дванаццаць вёрст,

А як пойдзеш шляхам,—
 Дванаццаць з гакам...
 Лёгка бегчы да родных сёл,
 Цяжка сесці за родны стол.
 У мяне спытае дачка:
 — Тата, ты прынёс малака? —
 А ад сына пачую я:
 — Ты прывёў мне з Мінска каня? —
 На пяньковай
 Вяроўцы дамоў
 Ні каровы
 Я,
 Ні каня
 Не прывёў.
 Ні гасцінца я для дзяцей
 Не прынёс, як прыпосіў даўней.
 Я ад кожнага вока прынёс
 Родным дзецям на жмені слёз. '

Толькі слёз ніхто з іх не просіць,
 Ім і матчыных досыць.
 Госця плачам сустрэнуць у хаце,
 Бо няма чым
 Яго частаваці.
 Скажуць дзеці:
 — Пі, бацька пчыры,
 Жмені нашых слёз — іх чатыры.

Не, не гэтак прыйду я ў дом,

З новай каскай прыйду, са штыком.

Не нікчэмным, слабым жабраком,
А як бацька прыйду я ў дом,
Сонца ў дом
Прынясу на штыку,
Малаком
Напаю дачку,
Пасаджу свайго сына я
На жывога,
На баявога
Каня.

Будзе час дзіцячых уцех,
Будзе смех,— я прывёз ім смех,
Будуць слёзы,—
І іх я прывёз,—
Каску поўную радасных слёз.

...Бачыць я не магу, не хачу
Местачковую каланчу
І знаёмыя мне палі,
І знаёмыя стрэхі...
— Пайшлі.
Лістамі, дубровы,
Мой след замятайце!..

*Бывайце здаровы,
Звароту чакайце!..*

Тут ніхто мяне не пазнае.
Я гляджуся ў крыніцы свае.
— Гэта хто? — пытаюць яны.
Я гляджуся ў ручай лясны,
І ў здзіўленні
Ручай звiніць:
— Хто ў адзенні
Драным стаіць?
— Ваш я, свой,
Я прыйшоў сюды...—
Ад рачной.
Ад азёрнай вады
Чую ўсюды адказ адзін:
— Ты не Рыбка... Палын
З барадой
Даўгой...

Хоць я з барадою
І ў гэткім адзенні,
А толькі былое
Не ўмёрла сумленне,
Хоць пальцы грубымі
І сталі,— не ўмёрла,
Душыць буду імі
Варожае горла.
Лістамі, дубровы,
Мой след замятайце!
Бывайце здаровы,

Звароту чакайце!
У шумлівай завеі лістоў,
Да лясное палянкі,
Па карэннях дубоў
Нам насустрач грукочуць фурманкі.
Лісцяў роем стракатым
Іх след замятаюць мяцелі.
— Гэй, куды вы?
— Дахаты...
— Ад немца ўцячы не паспелі.
І тлумачыць народ:
— Мы ўцякалі на ўсход...
— Нас чужацкія кулі
Назад вярнулі.—

Шмат каго пазнаю:
З бліжніх вёсак,
Знаёмыя твары...
Хтось пытае пра вёску сваю:
— Ці не бачыў, таварыш? —
І ніхто мяне не пазнае,
Я зарос барадою.
Можа едуць тут дзеці мае,
Можа стрэнуся тут я з сям'ёю?
Едуць сем'і, а вецер
Іх след замятае і свішча,
Едуць маткі і дзеці,
Вяртаюцца на папялішчы.

Мы з Зарудным ляжым за дубамі
Ізноў на паляне.
Мы чакаем,
Бо перад намі
Дарог скрыжаванне.
Нам чакаць болей недзе —
Фашысцкае войска едзе
Па дарогах на гулкіх машынах,
У шынелях мышыных.
Нам відаць:
Дзве фурманкі
Спыніліся каля дубровы,
Іх сагналі з дарогі танкі,
Крык чужы, крык вайсковы.
Людзі коней сваіх распрагаюць,
Агонь раскладаюць.

.....
Хлопчык босы бяжыць да дубровы
Па дровы,
Хлопчык светлагаловы,
Пяцігадовы...
Свецяць сінія вочы здалёк.
Я паклікаў яго:
— Васілёк! —
Ён стаіць у здзіўленні
Перада мною:
Што за дзядзька ў адзенні
Абшарпаным, з даўгой барадою ?

Залатая
Нас засыпае
Пурга
Лісцяў шумам і звонам.
— Жыў у Мінску ты, хлопчык?
— Ага.
— Дзе ж твой бацька?
— У войску чырвоным.
— Як выходзіў з мінскае хаты,
Там пакінуў каня ты...
Ты катаўся на тым кані
З кута ў кут заўсёды,
Конь згарэў, Васілёк, у агні.
— Мне каня не шкода
І не трэба...
— Чаго ж табе трэба?
— Кавалачак хлеба.
Хлеб? Зарудны яго нясе
У мяшэчку дарожным:
Паўбуханкі, НЗ,
На дваіх, на усё падарожжа.
Хлеб з мяшэчка дастаў я:
— Бяры!..
Гэта хлеб для цябе і сястры,
Еш яго на здароўе —
І бліжэй падышоў ён,
І глядзіць на чужых людзей,—
Яны добрыя, хоць і чужыя,
І не верыць, і самі з вачэй

Не скупыя, як боб, буйныя
Слёзы сыплюцца... пацяклі,
Пакаціліся самі
Па сухой траве, па зямлі
І на сэрцы маім
Таксама.
Я аддаў яму хлеб
І вось
Стаў за дуб шумлівы
і гляджу, як бяжыць да калёс
Хлопчык з хлебам.
Шчаслівы...
Поўны радасці, поўны прыгод,
Ён бяжыць да фурманкі,
Быццам хопіць на цэлы год
Ім тае паўбуханкі.
Мне здаваўся даўгім яго шлях,
Босы, бег ён праз ямы,
Па халоднай зямлі, па лістах
І па сэрцы маім
Таксама.

Ці дарога мяне змагла,
Што глядзець я не змог,
Не знаю,
Толькі вочы заслала імгла...
І пайшлі мы, і след замяла
У дубове мяцель залатая.

10

Вылез месяца срэбны рог,
Асвяціў балота з-за хмары.
Мы паўзём.
Нашых сэрцаў удары
Чуюць купіны, мёрзлы мох.
Праклінаем першы лядок,
Што хрусціць пад лакцямі.
Перад намі сена стажок,
Вартавы перад намі.
Вораг дрэмле...
Паўзём смялей.
Нам яго абмінуць няможа.
Падпаўзлі. Задушылі.
Далей
Папаўзлі асцярожна.
Мы — на волі.
Блуканням канец.
Перад намі — чырвоны баец.
Дарагая зямля.
Радзіма!
Слова вымавіць немагчыма.

Моўчкі я цалую лядок,
Журавіны, парошу...
Я не проста свой дзённік пішу,
А прысуд выношу,
Каб над ворагам здзейсніць пасля,
Бо чакае ратунку

Заняволеная зямля,
Нашых прагнучы пацалункаў.
Адрываўся ад спраў,
Слёзы, кроў, дым і попел пажараў
Не ў радкі я старанна збіраў,
А ў магутную хмару.
Дышучь полымнай сілай радкі.
Судны дзень набліжаецца.
З хмары
Хутка грозных маланак штыкі
Па варожых галовах удараць.
Няхай слёзы з вачэй — ручаём,
З сэрца — кроў, а з варожае хаты
Льецца польмя ноччу і днём
У часы расплаты!..

Сёння свята. Па радыё
Я лаўлю Маскву.
Я чакаю...
Сёмы дзень лістапада
Я ў бліндажы сустракаю.
Звон курантаў я чую зноў —
Подых часу
Святочны, свежы...
Я гадзіннік уласны завёў
Па гадзінніку Спаскай вежы.
Я прайшоў з табой многа дарог,
Мой гадзіннік, мой браце,
І я ўбачу часы перамог

На тваім цыферблаце!

Э п і л о г

Больш чым год мінуў з тае даты,—
І са сцягам былым да сяла,
Франтавыя прысады
Абудзіўшы,
Брыгада ішла.
Шчокі вецер снежаньскі ліжа.
Заінелі вушанкі,
Маскхалаты і лыжы,
І санкі, і танкі.
Іх палкоўнік Зарудны веў —
Камандзір брыгады.
Белай парай дыханне байцоў
Сагравала прысады.
Іх сяло сустракала
У зімовай красе.
Хто сказаў, што брыгады не стала,
Што забіты таварышы ўсе?
Хто паверыць захоча
У словы такія?
Бачыць кожны
На ўласныя вочы:
Вось яны — дарагія,
Маладыя, суровыя,
Гарадскія, вясковыя,—
Да аконаў белаю хмарай

Набліжаюцца дзецюкі;

Хутка,
Хутка па ворагу ўдараць
Гартаваныя іх штыкі.

Верасень — кастрычнік 1942 г.

НОВАЕ РЭЧЬШЧА

1

От яна і Пятлянка-рака.
Праязджаю Пятлянку.
Да прараба да Шайпака
Я прыехаў на ранку.

Я іду ў яго дом но гасцём —
Тут мне ўсё незнаёма.

Першы раз я нясу ў яго дом
Свае рэчы, вядома.
Першы раз бачу я гэты кут,
Злажу ў месцы у гэтым.
З Шайпаком гідрастанцыю тут
Будаваць будзем летам.
Справы нашыя, ведаю сам,
Стрэчы нашай чакаюць.
Толькі я не адбіў тэлеграм —
От і не сустракаюць.
Не адбіў, і — такое бяды —
І без іх давялі сюды
Незнаёмыя сцежкі —
Дзе машынай, дзе пешкі.

Сонца толькі ўзышло пад ляском.
Ранавата крыху:
Спіць прараб, мусіць, моцным сном,

Я на ганак з ручным багажом
Узыходжу паціху.
Сонца грэе кацёнка за шклом,
Свеццяць шыбы гасцінна.
Грукачу...
Адчыняе ў дом
Дзверы мне дзяўчына.
Я пытаю, ці дома Шайпак.

— Як?..
Няма яго дома?

Не прадбачыў я гэта ніяк.

— Вы да бацькі па практыку?
— Так..
— З інстытута?
— Вядома.

— Бацька мой гаварыў мне пра вас.
Ён чакаў вас. Заходзьце да нас.
Маім рэчам адведзены кут
За сцяной у бакоўцы.

Дзе ж Шайпак? Няма яго тут,
Ён — у камандзіроўцы.
— А надоўга?
— На некалькі дзён —
Свой праект зацвярджае.

Як гасцю ўжо, мне клопат відзён:
А ці шчыра прымае?

Шчыры клопат — каму не міл?
Сіл пярэчыць не маю:
Па загаду дарожны пыл
З вопраткі вытрасаю.
Па загаду змываць я іду
Пыл, загар,— не пярэчу.
Лье яна мне на рукі ваду —
Мью твар,— не пярэчу.
Я выконваць усё ёй гатоў,
Нат умыцца яшчэ раз.
Нам не сумна.
У нас да размоў,
Да цікавых для нас размоў,
Ёсць агульны інтэрас.
Пра вучобу цяпер у яе
Мары ўсе — выпускніца;
Перад ёй у красе паўстае —
Горад той, што грыміць, што пяе,
Што начамі ёй сніцца.
Ёй пра горад ды пра інстытут
Распытаць цікава.
Мне ж пра ўсё, што робіцца тут,
Знаць цікава,
Вядомая справа...
— Дзе стаяць будзе станцыя ў вас?
Можа пройдземся з вамі ў калгас,

Калі часу не шкода?

Па пытанню і гэтаму ў пас
Згода поўная... ў добры час!
— Можа пройдземся?
Згода?
— Згода...

2

Мы прыйшлі.
Скрозь бяргенне відаць,
Сваі ў засені граба.
Будзем станцыю тут будаваць
Па праекту прараба.
І рабочы настрой,
Неспакой
Авалодвае мною:
Што рабіць нам з ракой?
Што з вадою?
Хто Пятлянкаю рэчку назваў,
Нецікава,
Хто но, як ствараў,
Папятляў
Тут і ўле ва і ўправа?
Робіць петлі рака
З хмызняка, з лазняка
Невясёла,
Аж над самы над дом Шайпака
Выгінаючы кола.

З горкі, як на далоні, відна
Мне яе дарога:
Крут зрабіўшы, бяжыць яна
Зноў да месца старога.
Колькі лішніх тут зроблена вёрст,
Кіламетраў?..
А ўсяго — каб пусцілі найпрост —
Трыста метраў.
Што, каб рэчцы прарыць новы ход? —
Разважаю —
Колькі дасць ён выгод, невыгод —
Падлічаю...
Горку я аглядаю: а што
За яна, што за глеба?

Пракапаць бы ўсяго метраў сто —
Больш не трэба...
А далей — роў сыходзіць уніз,
Пад гарою,
А над ім арахоўнік навіс,
Нібы ўжо над вадою,—
З двух бакоў для ракі берагі
Травяныя.
А далей? Шлях вядомы — лугі
Заліўныя.
Колькі ж рэчцы пятляць і кружыць
Па жаданню прыроды?
А ці нельга вось так і зрабіць:
Просты ход ёй праз горку прарыць,

Рэчку рэчышчам новым пусціць
Назаўсёды?..
Каб па-новаму рэчка цякла
Для людскога добра, для святла,
Каб пятляць не пятляла,
Каб турбіны круціла яна,
Каб з цямна да відна,
Каб з відна да цямна
Не сціхала,
Святло вырабляла?..
З лазняка, з хмызняка
Робіць петлі рака
Па-старому.

З нецярплівацю Шайпака
Я чакаю дадому.
З Зосяй — гэтак дачку яго зваць —
Ходзім полем і гаем,
Берагі, лугі, сенажаць,
Грэблю, гаць
Аглядаем.

Дзве вярсты і яшчэ дзве вярсты —
Лесавая дарога.
Мы згадзіліся ўжо на ты
Зваць адзін другога.
Так лягчэй на дарозе лясной
Пні мінаць і калоды.
Можа крочым і тут мы з ёй

Па шляху да згоды?
Можа блізка і тут яна
Так, што можна ўбачыць?
Можа згода — вунь тая сасна,
Што на ўзгорку маячыць?

Можа будзем ісці мы пад ёй
І не знаць, як заўсёды,
Што праходзім мы не пад сасной,
А пад сховамі згоды?
Хто нам скажа, што гэта яна?
Сцежка міма віецца...
І адна і другая сасна
Убаку застаецца.

Лёгка нам ісці і мінаць
Пні, кусты ды палянкі
На тых сцежках, якія ляжаць
Уздоўж рэчкі Пятлянкі.
Я вясёлым сцяжынкам рад —
Тройчы высах і вымак.
Быццам з ёй мы прымаем парад
Каласоў і травінак.
Колькі дружных прайшло палкоў,
Рот пратупала міма?

Толькі дзе б я ні быў, ні ішоў,
Тая горка, той роў —
У мяне прад вачыма.

Мне здавалася: дзе б ні ішлі,
Хоць праз нетры сасновыя,
Нас не сцежкі вялі,
А ўсё рэчышчы:
новыя,
новыя.
Быццам з ёй па сцяжынцы такой
Мы шумлівай вадой
Беглі,
гучна гамонячы,
Міма новых кустоў
Новым рэчышчам слоў
Весьляосць сваю гонячы.
Поўны новых надзей,
Мы не так, як ранен,
Беглі полем, дуброваю.
І наперадзе ў нас —
Новы шлях,
новы час,
Справы —
новыя,
новыя...

З
Каля ганка рака
Петлі ўе з лазняка,
З хмызняка
Па-старому...
Прычкааў Шайпака

Я нарэшце дадому.

На машыне над дом падкаціў гаспадар,
Разам з ім — сакратар
Райкому.

.....

Тут прарабам Шайпак працаваў
да вайны,
Дваццаць год і масты будаваў
і млыны...
Загрымела ванна,
Чорны дзень надышоў
Для яго, для ягоных
Мастоў і млыноў.
Хіба бачыць прыемна
Прарабу было,
Як праз мост яго
Немцы ўязджалі ў сяло?
Хіба слухаць прыемна
Было Шайпаку,
Як малолі млыны яго
Немцам муку?
Лепш пусціў бы з агнём
сваю працу да хмар.
Ён пакінуў свой дом,
ён падаўся ў гушчар.

Стрэўся там з Шайпаком

першы раз сакратар.

Сакратар не распытваў —
Чаго ён прыйшоў,
Гэта ўсё
Зразумела было і без слоў.
Гэта ўсё расказаў
шум дажджу, ветру свіст,
Дуб, які іх схаваў
пад свой дах, пад свой ліст.
— Камуніст? — сакратар запытаў.
— Камуніст.
Аўтаматы пад дрэвам
Ляглі, як сябры.
Смела ўдвух запалілі
Цяпло ў гушчары.
Быў з іх кожны
Сустрэчы даверліва рад:
Камуніст камуністу —
Як брату брат.
Хай іх покуль што мала —
Няхай яны ўдвух,
Ды ўжо імі прыведзена
Польмя ў рух.
Ды ўжо кінул
Польмя ўгору яны,
Спяць ужо, як салдаты,—
Спіна да спіны.
— Камуніст?

— Камуніст...— як прысягу далі.
Тут — іх дом,
тут — райком,
месца іх на зямлі.
Пушча ўправа і ўлева —
іх месца, іх дом,
А пад сховамі дрэва
працуе райком.
Пень шырокі — іх стол,
рэха — іх тэлефон.
Немаленькі вакол
ім належыць раён.
І, здаецца, не дзятлы,
а ўжо друкары
Друкавалі іх заклік
на лепшай кары.
Мужны заклік райкома —
Радзімы загад.

Сто штыкоў ужо меў
Цераз месяц атрад.
І нямала Шайпак
Рэк наведар і сёл,
Пад масты пад свае
Падкладаючы тол.
А прыходзіў з задання —
спаць клаўся у кустах,
Уздыхаў аж да рання
па быўшых мастах.

Па мастах, па млынах —
Працы доўгіх гадоў:
— Хіба я на сабе
Не пакіну слядоў?

Марыў ён перад самым
Пачаткам вайны
Будаваць гідрастанцыю ўжо —
Не млыны.
Зноў забытая мара
У ім ажыла,
Зноў памкнулася
Сэрца яго да святла.
І рашыў будаваць
Неспакойны салдат
Гідрастанцыю
На трыццаць пяць кілават.
Ён і месца абраў,
Дзе б стаяла яна —
На Пятлянцы,
На месцы былога млына.
Ён збудуе—
Хай скончыцца толькі вайна.
Ён у станцыю ўсе
Сваё ўмельства ўкладзе,
Каб стаяла, як лялька,
Яна пры вадзе.
Каб была збудавана
яна для патрэб,

Зерне каб сартавала,
малаціла хлеб.
Каб з не і ў сяўбе
карыстаўся калгас,
Збудаваў каб сабе
ён яе на ўвесь час.
Сто гадоў каб магла
сартаваць, малаціць,
Каб хапала святла
вокны ёй залаціць.
Каб відны былі ў ёй,
нібы ў кроплі малой,
Днепрабуды
радзімы вялікай усёй.
Што ж? Вайна адгрымела,
і можа цяпер
Здзейсніць смела
прааб свой даўнейшы намер.
Спраўдзіць мару,—
Каб станцыяй стала яна
На Пятлянцы,
На месцы былога млына.
.....

4

Нас знаёміла Зося
і ўсіх нас вяла,
Як пры стрэчах вялося,
у дом, да стала.

Хутка гутарка
Блізкіх кранулася том.
Справы той,
Што для ўсіх нас цікава.
— Значыць, хутка пачнём будавацца?
— Пачнём.
— Пабудуем?
— Вядомая справа.
— Трыццаць пяць кілават
Гэта, праўда, няшмат,—
Шкадаваў сакратар асцярожна.
— Больш не можна ніяк,—
Шкадаваў і Шайпак.
Але тут я не вытрымаў:

— Можна!..
Можна станцыі моц павялічыць.

— На шмат?

— І да ста кілават,
І да ста пяцьдзесят.

— Што за дзіўная рэч яшчэ?
Цяжка ўявіць...

— Трэба новае рэчышча
Рэчцы прарыць.

— Туг патрэбны разлікі,
Не толькі запал...

— Пракапаем глыбокі
Праз горку канал.

— А ці будзе трывалы ён
У берагах?..

— Забрукуем канал мы
Каменнем, як шлях.

— На такія выдаткі
Ці пойдзе калгас?..

— А хіба на Пятлянцы
Адзін ён у нас?
Выйдуць дружна іт сям'ёю
калгасы...

Аднак
Пагадзіцца са мною
не можа Шайпак.
Мне здалося, і Зося
Згаджаецца з ім
І не верыць, здалося мне,
Планам маім.
Ды і як ёй паверыць? —

Яна не магла.
Зося мараю бацькі
З маленства жыла.
Партызанам як быў ён,
Аб мары сваёй
Ёй падоўгу расказваў
У лесе, малой.

— Нерэальная справа,—
Сказаў гаспадар.
Але думкі інакшае
Быў сакратар,—
У машыну садзіўся,
пытаўся ў мяне:
Дзе радзіўся, вучыўся,
партыйны ці не?
Падтрымаць мяне — стала
паабяцаў.
І паехаў. Нямала
было ў яго спраў.

...Плыў далёкі дымок
З палявых каляін...

Я надоўга ў бакоўцы
Замкнуўся адзін.
Мне — сядзець над праектам
І днём і ўначы.
Я павінен да раніцы

Перамагчы.
— Камуніст? — Камуніст.—
І адказам такім
Шмат чаго гаварыў я
Сабе і другім.
Камуніст не ахвочы
спакою сабе,
Дні і ночы
у працы ён і ў барацьбе.
Ён аб будучым дбае,
Аб часе, калі
Камуністамі будуць
Усе на зямлі...
Сёння ён — будаўнік,
Дбае ён аб адным,
Каб служылі турбіны
І нашчадкам тым.
Недарэмна ён дбае,
працуе як след,
Каля сэрца трымае
партыйны білет.
Партбілет — гэта пашпарт яго,
Па якім
Ён даўно ўжо
Прапісаны ў будучым тым.

Дзень мінуў, як мільгнуў,
Ноч мінула даўно.
Адчыніў з перамогай

Я насцеж акно.

Спіць Шайпак. Спіць і Зося,
Не знае яна,
Што рака больш не будзе
Плысці ля акна.

Папльве яна рэчышчам
Новым зусім,
А пясчанае дно яе
Стане сухім.

Знаць не знае вярба
Аб прыгодзе такой,
Што стаяць больш не будзе
Яна над вадой.

Мост не знае таксама —
Адкуль яму знаць? —
Што не будзе Пятлянка
Пад ім булькатаць.

Гэта ўсё аднаму мне
Вядома, відно.
Нібы ў заўтрашні дзень
Адчыніў я акно.
За акном на вярбе
Не шалохнецца ліст,
Ранак доўгачаканы

І чыст, і празрыст,
І мне радасна ведаць,
Што я — камуніст.

5

Атрымаў я з канторы
Жаданы адказ.
Сельэлектра —
Кантора ёсць гэткая ў нас
Ёй жыццё наша
Назву такую дало,—
Паяднаўшы ў той назве
Сяло і святло.
Ёсць такая ў сталіцы
Кантора з кантор,
За сталамі якой
Дыша сельскі прастор.
Хвалі мае свае яна
І берагі,
Што ні дзень там размовы —
Пра лес, пра лугі.
Я гатоў
Скласці песню ўрачыстую там
Электрычнаму току
І правадам...
— Ты трымаеш, кантора,
ў сваіх берагах
Рэкі тья, што ў мора
кіруюць свой шлях.

Шлях, што рэкі праклалі,
ты можаш змяніць,
Новым рэчышчам хвалі
ты можаш пусціць.
Слаўлю я цябе ў словах,
кантора, цяпер
Не за колькасць службовых
лістоў і папер,—
А за колькасць тых лямп,
Што сваёю рукой
Запаліла ты тут
Пад калгаснай страхой,
А за тое, што хочаш
Ты сцерці мяжу
Паміж вёскай і горадам,—
Так я скажу.

Атрымаў я з канторы
Жаданы адказ...
Два праекты гатовыя
Маюцца ў нас.
А каторы з праектаў
Ухваліць калгас?

Тут, на сходзе,—
З суседніх калгасаў народ.
Сакратар гэтаксама
Прыехаў на сход.
Каля ціхае рэчкі,

дзе дрэмле лаза,
Разгарэліся спрэчкі:
хто — супраць, хто — за.

Хто казаў: — Хопіць з нас
Трыццаць пяць кілават...
Хто: — Канал патрабуе
Выдаткаў зашмат.
Колькі ўкласці патрэбна
Туды працадзён?!
Колькі працы людской —
Ці акупіцца ён?
Гэта — новая справа
Для ўсіх нас зусім.
Ці не лепш на праекце
Спыніцца старым,
На праекце
Таварыша Шайпака?
Хай цячэ па-ранейшаму
Наша рака...

Хто казаў: — Апроч станцыі
Працы ў нас шмат.
Колькі новых паставіць
Павінны мы хат?
Час выходзіць даўно нам
З зямлянак на свет,
Аб уласным аб доме
Падумаць як след.

Не ў зямлянкі ж праводзіць
Мы будзем святло,
Не быльнёг будзем мы
Асвятляць, а сяло.

З новым рэчышчам
Мы пачакаем яшчэ...
Па-старому няхай
Наша рэчка цячэ.

Гэты сход параўнаць
Я з вагою магу,—
Мы прынеслі праекты
Свае на вагу..
Мой праект мы паклалі
На шлях адных,
А прарабаў — на іншых,
Што супраць маіх.
Выступалі прамоўцы —
Адзін і другі,
Быццам кідалі словы
На шалі вагі.
І ў залежнасці поўнай
Ад важкасці слоў,
Мой праект альбо ўніз,
Альбо ўгору ішоў,
Быў цяжкім ці ўзлятаў,
як пярынка да хмар,

Покуль слова свайго не сказаў
сакратар.
Ён на чуляя шалі —
у сэрцы людзей —
Кідаў словы
за іншыя словы цяжэй:
— Праўду тут гаварылі,—
Казаў ён,— аб тым,
Што пара нам аб доме
Падумаць сваім.
Як салдаты, дагэтуль
Жывём мы ў зямлі.
Мы з вайны яшчэ з вамі
Дамоў не прыйшлі.
Мы жывём у зямлянках,
Зямлянка — но дом.
Мы салдаты, наш фронт —
На сяле, за сялом.
Што ні дзень, то вайна ў нас
За хлеб, за ўраджай,
Каб ізноў стаў заможным
Разбураны край.
Ну, а станцыя —
Гэта не фронт наш хіба?
Наша рэчышча, што гэта —
Не барацьба?
Гэта бой, барацьба
За святло над сталом.
Дом, дзе свеціць лучына,—

Не наш гэта дом.
Дом наш — светлае шчасце
Людзей на зямлі.
Яшчэ з вамі
Мы ў доме сваім не былі,
Але будзем!.. Пагляд
Кіньма ў будучы час,—
Трыццаць пяць кілават
Сёння мала для нас...
Мы,— казаў ён,
Ледзь стрымліваючы пачуццё,
Новым рэчышчам
Наша кіруем жыццё.
Дык хіба ж мы не здолеем
Дружнай сям'ёй
Скіраваць нашу рэчку,
Падужацца з ёй?
Хто казаў, што не хопіць
У нас працадзён?
Мы паставім на ногі
Увесь наш раён.
Рэчку нашу парод
шляхам пусціць другім,
Каб было на шмат год
электрычнасці ўсім.

Скончыў ён гаварыць,
Ій відаць было ўсім:
Пераважваюць шалі

З праектам маім.
Стала ціха. Да сходу
звярнуўся прараб.
— Нам прыйсці ўжо да згоды,
сказаў ён,— пара б.
Я праект свой здымаю —
ёсць лепшы, другі,
Сам упэўніўся, знаю —
праект не благі.
Два маіх ён заважыць —
Хоць кінь на вагу.
Вы будуйце...

— А ты што?

— А я не змагу.

— Ты няпраўду гаворыш,

Таварыш Шайпак...

— Можаш: рукі ў цябе

Залатыя, зямляк...

— Ты ж млыны і масты

Будаваць быў мастак...

— А цяпер ты не можаш —

Тут нешта не так...

— Раствумач...

— Што ж тлумачыць? —

Азваўся Шайпак,—

Гэта ўсё зразумела,

Па-мойму, і так...

Марыў станцыю я
Будаваць для людзей,
Як магу, невялічкую,
Як найпрасцей.
Думаў: будзе, як лялька,
Стаяць пры вадзе...
Памыліўся.
Жыццё наша ўперад ідзе.
Мне не шкода, што ёй
Пры вадзе не стаяць,
Шкода — новую
Я не магу будаваць.
Гэта новая станцыя —
Верце ці не —
Мара большая, лепшая
І для мяне.
Ад яе не адмовіўся б,
Як ад свае,
Ды не хопіць мне ведаў,
Каб здзейсніць яе.
Праўда, хоць і вучыўся я
После вайны —
Быў на курсах —
Ды тут не памогуць яны.
Гідрастанцыя наша —
Не мост над вадой.—
Ён сказаў. І да нас
Павярнуўся спіной.
Развітаўся ён толькі што

З марай былой.

6

Першым чынам за ўзгоркам,
На месцы сухім,
Збудаваці мы дом —
Будзе станцыя ў ім.
А пасля замільгали
Лапаты ў зямлі —
Мы праз горку да рэчкі
Канал павялі.
Брукаваці каменнем
яго берагі,
Бой вялі мы з цярпеннем
за метр, за другі.
Бой за новы фарватэр
вялі не адны —
Нам прыслаў экскаватар
завод тарфяны.
Метр апошні, метр соты
быў святам для нас —
Земляныя работы
канчальі якраз.
Дружна дамбу ўзяліся
Рабіць на зары —
Загараджвалі мы
Шлях Пятлянцы стары.

Нашым рэчышчам новым,

Прарваўшы заслон,
Рэчка хлынула шумна,
Як стада ў загон.
Збажына зажаўцела
сцяною над ёй,
Хваля жыта шумела
над хваляй рачной.
Беглі ўсе грамадой —
люба ўсім паглядзець!
За імклівай вадой
паспяваючы ледзь.
Праз канал яна хлынула
З гулам у роў.

Роў арэшыны
З двух абступілі бакоў.
У здзіўленні навіслі
Яны над вадой —
Першы раз там сустрэліся
Самі з сабой.
Мы таксама
Глядзелі ў люстраную гладзь,
Нам сябе
Было радасна ў ёй пазнаваць.
Беглі ўслед мы шчасліва,
дагнаць не маглі —
Рэчка бегла імкліва
далей у палі.
А адтуль, заліўныя

мінуўшы лугі,
Рэчка ўбегла ў былыя
свае берагі.
Пырскі пены вакол —
На кустах, на траве —
Гэта знакі,
Што рэчышча наша жыве.
Слаўлю я цябе, рэчышча,
Ў сціслых радках —
Бо ты ў новых трымаеш
Раку берагах.
Па дарозе тваёй
Зелянеюць гаі,
Ты іх, рэчышча,
Новай вадой напай.
Сіл дай свежых дубровам,
пахілай вярбе і
Нашым рэчышчам новым
мы клічам цябе.
Не прыродай ты створана
Старай вадой,
А ты створана сілаю
Новай людской!
.....
Вось яна — навіна
для дачкі Шайпака —
Як раней, ля акна
не цячэ ўжо рака.
Не набачыць акну

Больш былое вады,
Ад акна адвялі мы
Яе назаўжды.
Гэта ўсё адбылося
па плану майму.
Ты не верыла, Зося,
здаецца, яму?
Хочаш вер ці не вер —
справа, зрэшты, твая.
Што ж ты скажаш цяпор
запытаюся я.

За той дамбай, якой
Мы ваду адвялі,
Мы ўжо сёння плаціну
Рабіць пачалі.

7

У звычаі старым,
Працавіты народ
Свята Новага года
Святкуе штогод.
А чаму б не адзначыць
Людзям маладым
Свята Новага рэчышча
У клубе сваім? —
Азірнуцца
На пройдзены ў працы этап
І адзначыць

Гармонікам з бубнам хаця б.
Пасля ўступнай прамовы,
што сам я сказаў,
Аж да раніцы слова
гармонік узяў.
Шмат хто быў тут — з калгасу,
з пасёлка, з сяла.
Я заўважыў адразу —
і Зося прыйшла.
Я не мог не прыкмеціць
сукенкі тае —
Цэлы месяц
як я ўжо не бачыў яе.
Як з'явілася
толькі яна ля дзвярэй,
Мае сэрца забілася
ў грудзях гучней.
З гарманістам, шчаслівы, я сеў
ля акна,
Увесь вечар глядзеў,
як скакала яна.
На адходзе, на золку
я к ёй падышоў,
Папытаўся дазволу
правесці дамоў.

Мы пайшлі з ёю. Сонца
Яшчэ не ўзыйшло.
Ёй у лёгкай сукенцы

Халодна было.
Пінжачок свой на плечы
ускінуў я ёй.
Мы ішлі з ёй над рэчкай
сцяжынкай былой.
Над Пятлянкаю слаліся
тыя шляхі,
Дзе пайсці мы ўмаўляліся
па арахі.
Ці ты помніш, дзяўчына,
Аб часе аб тым,
А ці знік, можа,
След яго ў сэрцы тваім?
Дзве вярсты мы прайшлі
І яшчэ дзве вярсты —
Мы мінулі паляны
І пні і кусты.
Сонца ўстала з зямлі.
Лес ажыў ад святла.
Пацяплела. Ты мне
Пінжачок аддала.
Узышлі мы на мост —
Вунь твой ганак, твой дом.

Ранак рэчышча белым
Укрыў туманом.
І за ім не было нам
Відно і чутно —
А ці ёсць там рака,

Ці няма ўжо даўно?

Ты скажы мне,—

А што ў тваім сэрцы чуваць?

Можа з рэчышчам

След мне яго параўнаць?

Можа ў ім —

Ты скажы мне, калі не сакрэт

Гэткі самы туман,

А ракі знік і след?

Можа тая рака —

А куды, а чаго? —

Мкнецца толькі

Па рэчышчы сэрца майго?

Я стаяў і маўчаў.

Запытацца ці не?

Але духу, відаць,

Не хапіла ў мяне.

Я спытаўся — і голас

Быў ціхі, глухі:

— А калі ўжо з табой

Пойдзем мы ў арахі?

З кожнай хвіляю

Ростані блізіўся час.

Адказала мне:

— Мець

Будзеш сённа адказ.—

Быў спакойным, расшучым,

Упэўненым тон,

Не адказ азначаў —

Штосьці большае — ён.

Штосьці важнае

Ён, гэты тон, азначаў

Для цябе, для мяне.

Але што?

Я не знаў.

— Як жа бацька? Як маецца?

Я запытаў.

— Бацька,— ты адказала,—

такі ж, як і быў.

Сам ты знаеш — нямала

Шайпак перажыў.

Як ён марыў! —

А што засталося ад мар?

Для яго, зразумела,

Цяжкі гэта ўдар.

Бацьку бачыла гэткім

І я ўпершыню.

Але ў тым я, вядома,

Цябе не віню.

Аднаго б я хацела

табе пажадаць —

Нашу станцыю ўмела,

як след, будаваць.

Так будуй, як задумана,

не забывай:

Не змагла б дараваць

Я няўдачы... Бывай!
Ад маста нас вялі,
разлучыўшы, шляхі.
А калі, а калі
пойдзем мы ў арахі?
.....
Сёння дзень у нас вольны —
Выходны якраз.
Атрымаў я па пошце
Ад Зосі адказ.
Зося сцісла, каротка
Пісала аб тым,
Што яна пакідае
Свой дом назусім.
Бацька едзе ў сталіцу,
а з ім і яна.
Будуць разам вучыцца —
дарога адна.

Не, Шайпак не расстанецца
з марай сваёй,
Будзе станцыі
ставіць і ён над вадой!..
Вось і ўсё...
Я спяшаўся,
чытаў на бягу,—
Можа быць, спадзяваўся,
застаць іх змагу?
Ды спазніўся, вядома.

Ужо на двары
Завіхаліся новыя
Гаспадары.

Не відно тых фіранак,
Не той ужо дом,
Хоць і грэўся кацёнак
Той самы за шклом.

Я пайшоў. Пад мастом
Не бурліла вада.
Сэрца сціснула жалем —
Чаго мне шкада?
Як ішоў, быў гатоў
З сэрца вырвацца крык.

А як ганак той хаты
З вачэй маіх знік,
Я не знаў — да каго
Больш за ўсё тут прывык:
Ці да ганка таго,
Ці да хаты самой,
Ці да той
Гаспадыні яе маладой.

8
Я з адказам такім
луг мінаў, як у сне.
Зося! Адрасу ў ім

ты не кінула мне.
Пэўна ты не жадаеш
Са мною сустрэч,
Забываеш сустрэчы,
(Вядомая рэч.
Вось які я адказ
Атрымаў ад цябе.
Так. А што адкажу
Сам я той вунь вярбе?
Той знаёмай вярбе,
Што стаіць над вадой,
Той вадзе,
У якую глядзелі з табой?
Кветкам тым, што з табою
Быў бачыць я рад?
Каласам, што ўжо выстраіліся,
Як на парад?
Як я выйду да іх,
Што ў адказ ім скажу?
Хіба я ім ліста твайго
Не накажу?
Ліст твой адрасаваны
Не мне аднаму,
А й — табою забытаму —
Дрэву таму.
Ты яго папісала
й арэшыне той,
Да якой абяцала
прыходзіць са мной.

Праз хмызняк, праз лазу,
проста з дому твайго,
Я твой ліст ім нясу.
Хай чытаюць яго.
.....
Спыніўся юнак
пасяродку лясное паляны
З лістом у руках,
што арэшынам адрасаваны.

Арэшыны густа з бакоў
юнака абступілі,
Развесілі вушы лістоў
і ў чаканні застылі.

— Бывайце, арэшыны,—
ліст ім дзяўчына пісала,—
Да вас я прыйсці не прыйшла,
хоць прыйсці абяцала.

Мяне вы дарэмна чакалі,
гасцінныя дрэвы,
Свае арахі зберагалі
дарма для мяне вы.

Арэшыны слухаюць,
нізка схіліўшы галовы.
— Бывайце, бывайце! —
гучаць развітальныя словы.

Чытае юнак...
на забытыя сцежкі лясныя
З арэшын, як слёзы,
ляцяць арахі залааты.
.....
Я стаю перад рэчышчам
Перад старым,
Нібы перад чымсьці
Каханнем былым.
Дно травой
паспела тут скрозь парасці,
Ціна стала сухою
на сонцы ў трысці.
Ці не так і каханне? —
Не вечна яно —
Забыццём, як травой,
Зарасце яго дно.
І з дарэмнай надзеяй
Над гэтай травой
Нехта будзе схляцца,
Нібы над вадой.
Мост, што тут збудаваны,
Нібы на вякі,—
Што ён значыць,
Калі ён адзін, без ракі?
Не хачу быць вярбою,
Мастом быць такім
Па-над высахшым
Рэчышчам гэтым старым.

Калі быць — дык мастом
Над імклівай вадой,—
Каб каханне цякло наша
Рэчкай жывой.
Рэчкай той, што бясконца
наперад плыве,
Адбіваючы сонца
ў сваёй сіняве.
Сілай той, што турбіны
прыводзіць у рух,
Жывіць пушчы, даліны,
і поле, і луг.
Як такім будзем бачыць
каханне ў жыцці,
Што яму будзе значыць
той адрас знайсці?

9

Так. Паехала Зося,
Яе не відно...
З ёй і сонца за хмарамі
Знікла даўно.
З неба льюцца бясконца
і дзень і другі,
Замест промняў сонца,
струменні тугі.
Льецца дождж. Быццам хоча
ён змыць назаўжды
З усіх сцежак навокала

Зосі сляды.
Змыць сляды каля хаты,
змыць з ганка, з двара...

Дзень чацвёрты і пяты
ён лье, як з вядра.
Па размытай дарозе,
а дзе й нацянькі,
Я ў трывозе
спяшаюся да ракі.
Мне чуваць, як з узгоркаў
бурліва цякуць
Ручаі, у раку
несучы каламуць.
Горай, як па вясне,
разлілася яна.
Яшчэ здалёку мне
плынь рачная відна.
Заліла яна долы
і грэблю і гаць.
Наша дамба ці здолее
рэчку стрымаць?
За той дамбаю нашай
плаціна ўстае...
Як ад грознай вады
бараніць нам яе?

Я стаяў каля граба,
Сачыў за вадой.

Хмары падалі ў завадзь
Адна за другой.
У раку ўсё лілася
І муць і імгла.
Бег назад я. У сэрцы
Трывога расла.
Закізала трывога
каня за ракой,
Выбівала трывога
з дарогі спакой.
Людзям грукала ў дзверы
зямлянак і хат,
Звала ўсіх да сякеры,
да вострых лапат.
Потым бегла з людзьмі,
да ракі праз гаі,
Абганяючы вецер,
дажджы, ручаі.

А ўжо там, а ўжо з дамбы —
Спяшай не спяшай —
На плаціну лілася
Вада цераз край.
Буйны павадак дамбу
Нашчэнт разнясе,—
Гэта бачылі ўсе,
Гэтак думалі ўсе.
Сваю справу паволі
Рабіла рака.

Хтось прамовіў: — Шкада,
Што няма Шайпака,
Ён бы ўраз...
І глушыла
Размову вада,
Што праз нашую дамбу лілася..
— Шкада!
І адчуў я, што людзі
Глядзяць на мяне.
Я для іх — камандзір.
Тут яны — на ванне.
Камандзір — то бястрашны ў
Чалавек,
Камандзір — не палохаецца
Небяспек.
Камандзір — правядзе
Праз любую бяду.
І павёў за сабой
Я людзей у ваду.
Узяліся рашуча
за зброю яны.
Хто з далёкае крушні
цягаў валуны,
Хто нёс дошкі з плаціны,
шалёўкі, шчыты,
Хто галіны,
ссякаючы ў лузе кусты.
Не пускалі ваду
На плаціну — хто чым,—

Хто шчытом, хто галлём,
А хто целам сваім.

Мы адбілі напад...
Але вораг жыве,—
Пойдзе зноў на плаціну
Праз гадзіну,
Праз дзве.
Адпачынку ні хвілі
Не мае народ.
Мы капаем канаву
Плаціне ў абвод.
Да старога да рэчышча
Шлях я вяду,
Каб туды па канаве
Спусціць нам ваду.
Вораг зноў нас трывожыць..

Ужо да ракі
З плачам, крыкам
Бягуць ад сяла хлапчукі.
Там цяпер залівае
Зямлянкі вада,
Загула ад такой
Навіны грамада.
Гіне скарб чалавечы —
плён працы цяжкой,
Гіне хлеб, гінуць рэчы —
наш дом — пад вадой,

Фотакартки, што ў доме
вісяць на сцяне.
Вораг нішчыць усё...

Што ж? Мы тут — на вайне.
І належыць нам
Поўны захоўваць спакой.
Мы не пойдзем дамоў.
Мы не скончылі бой.

Мы не скончылі
Працу сваю да начы.
Запалілі ўначы
Смаляныя карчы.
Працавалі
Пры вогнішчаў яркім святле,
Слыхам сочачы
Ворага ў чорнай імгле.
І трывога ад сэрцаў
Тады адягла,
Як з ракі па канаве
Вада загула.
Першы раз тады жарты
Былі ў нас чутны,
Першы раз тады ўсмешкі
Былі ў нас відны...

І пайшоў я,
Хістаючыся, як п'яны.

Мокры, стомлены лёг
пад вярбой ля агню.
Адпачыць ад трывог
мог і я ўпершыню.
На руках у байцоў
след вады і зямлі.
Пасля бою дамоў
яны з песняй ішлі,
На лапатах —
на зброі сваёй — несучы
Незгасальныя вогнішчы
гэтай начы.
Перамогу яны
Здабылі ў барацьбе,
У змаганні
За новы агонь для сябе.
Прыйдучь сёння яны
Са здабытым агнём
Не ў зямлянку сырую,
А ў новы свой дом.
Яны ў дом прынясуць
Той жаданы прамень,
Каб свяціў ён з іх вокнаў
У будучы дзень.
Каб, згасіўшы лучыну,
упаў той агонь
І на сшытак іх сыну
і ўнуку на скронь.
І не ў кошыках,

гэтак, як прадзеда іх,
Яны ў сэрцах нясуць
жар агнёў дарагіх.
Не сабе яны толькі
агні здабылі,
А для ўсіх жыхароў
неабдымнай зямлі.
Глянё на пройдзены пець,
на іх рукі зірні...
Яны ў сэрцы нясуць
Камунізма агні.

10

Мы ў вялікае свята —
Кастрычніка дні —
Запаліць рыхтаваліся
Нашы агні.
Скрозь электраманцёры
на новых слупах
Электрычныя зоры
трымалі ў руках.
Ім ударнай багата
работы было —
У калгасы да свята
правесці святло.
Ды і іншым таксама
Было яе шмат —
Упрыгожвалі станцыю
Людзі да свят.

.....
Дачакаліся ўрэшце
Святочных мы дзён.
На Кастрычнік сабраўся
Увесь к нам раён.
Госць прыехаў з райкома,
не быць тут не мог,
Сакратар наш, вядома —
ён шмат нам памог.
Каб лічыў, дык усіх
Не злічыў бы ніяк.

І зусім нечакана
З'явіўся Шайпак.
Ён прыехаў адтуль,
Дзе вучыўся з дачкой,—
Расказаў аб жыцці,
Аб вучобе сваёй
І аб мары прараба,
Што ў сэрцы жыла.
Гэта мара
Яго і сюды прывяла.
Пры народзе пры ўсім
тут жа, каля машын,
Абняліся мы з ім,
быццам бацька і сын.
Ён пра нашае свята
Дазнаўся з газет.
Ён прывёз мне ад Зосі

Сяброўскі прывет
Мне не церпіцца
Адрас хутчэй запісаць,
Калі можна...
— А як жа!
Прасіла пісаць!..
Вось і адрас!..
Грымелі
Машыны, пасы:
— Напішы, напішы!
Напішы, напішы!
Ад машын, за акном
Асвятляючы шлях,
Ток пабег, як па жылах,
Па правадах.
А па жылах, як ток
Па сваіх правадах,
Кроў пабегла,
Агонь запаліўшы ў вачах.
Напішы!..

І пісаў я ўначы над сялом
Не чарніламі,
А электрычным пяром.
Неслі ліст правады
Над прасторам зямлі,
Ліст каханья і працы,
Што перамаглі.
Не адзін я,

Пісалі мы ўсе над зямлёй
Ліст любімым сваім,
Ліст радзіме сваёй.

1948

© OCR: Камунікат.org, 2012
© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2012
© PDF: Камунікат.org, 2012

ЗМЕСТ

Ад імя пакалення

Вершы

Воблака

*** Плыла, цалавалася хмара з зямлёй

Мая Бесядзь

Над брацкай магілай

Балада а б чатырох заложніках

Камсамольскі білет

Бярозка

Камуністы

Жывы Ленін

Мае пасведчанне

Пра вечнае пяро

*** Спакойнага шчасця

*** Ужо даўно абрус зімовы

*** Ёсць у паэта свой аблог цалінны

*** Шторм акіянскі стрэў на трэці дзень я

*** Стаю і з пачуццём неўтаймаваным

*** Маёй рукой пасаджанай бярозе

*** Я хаце абавязаны прапіскаю

Паэмы

Сцяг брыгады

Новае рэчышча

На беларуском языке

Аркадий Александрович Кулешов

Стихи и поэмы

Издательство «Народная асвета» Комитета по
печати

при Совете Министров БССР,
Минск, Ленинский проспект, 83а.

* * *

Рэдактар У. А. Сярока

Мастак Ф. А. Навікоўскі

Мастацкі рэдактар Л. І. Шакінка

Тэхнічны рэдактар В. Я. Жук

Карэктар Л. С. Анціпенка

АТ 13946. Здадзена ў набор 7/ХІІ 1965 г.
Падпісана да друку 8/ІХ 1966 г. Фармат 70Х108
1/32

Фіз. друк. арк. 4,875. Ум. друк. арк. 6,8. Уч.-
выд. арк. 5,91.

Тыраж 12 000 экз. Цана 33 кап. з
супервокладкай. Заказ 1483.

Паліграфкамбінат імя Я. Коласа
Камітэта па друку пры Савеце Міністраў БССР,
Мінск, Чырвоная, 23.